

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST I ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

Povlastice slobodnih kraljevskih gradova iz XIII. stoljeća

Mentori:

dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, red. prof.

dr. sc. Vladimir Rezar, izv. prof.

Studentica:

Maja Tabak

Zagreb, rujan 2014.

Sadržaj

SADRŽAJ	3
UVOD	5
POVIJESNI KONTEKST	6
TEKSTOVI I PRIJEVODI POVLASTICA.....	24
VARAŽDIN	24
<i>Prijepis</i>	<i>24</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>25</i>
PERNA.....	28
<i>Prijepis</i>	<i>28</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>30</i>
VUKOVAR.....	32
<i>Prijepis</i>	<i>32</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>33</i>
VIROVITICA.....	35
<i>Prijepis</i>	<i>35</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>36</i>
PETRINJA	38
<i>Prijepis</i>	<i>38</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>40</i>
SAMOBOR	43
<i>Prijepis</i>	<i>43</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>44</i>
JASTREBARSKO	47
<i>Prijepis</i>	<i>47</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>49</i>
KRIŽEVCI	51
<i>Prijepis</i>	<i>51</i>
<i>Prijevod.....</i>	<i>53</i>
JEZIČNA ANALIZA	56
MORFOLOGIJA	56
SINTAKSA	56
<i>Valencija i upotreba prijedloga</i>	<i>56</i>
<i>Zavisne rečenice</i>	<i>58</i>
<i>Apsolutni ablativ.....</i>	<i>60</i>
<i>Akuzativ s infinitivom</i>	<i>60</i>
ORTOGRAFIJA	62
VOKABULAR.....	69
DIPLOMATIČKA ANALIZA.....	74
STRUKTURA ISPRAVA	77
<i>Protokol</i>	<i>77</i>
<i>Korpus.....</i>	<i>78</i>
<i>Eshatokol</i>	<i>81</i>

VANJSKE KARAKTERISTIKE ISPRAVE.....	82
ZAKLJUČAK.....	83
LITERATURA	84

Uvod

Tema *Povlastice slobodnih kraljevskih gradova iz XIII. stoljeća* obrađuje osam mjesta koja su u XIII. stoljeću privilegirali Arpadovići. Kronološkim redom privilegiranja, radi se o ovim naseljima: Varaždin, Perna, Vukovar, Virovitica, Petrinja, Samobor, Jastrebarsko te Križevci.

Rad je koncipiran iz triju cjelina. Prva je povijesna obrada koja sadrži povijesni komentar o svakom naselju i najvećim se dijelom naslanja na povijesnu građu. Nakon povijesnoga konteksta o pojedinom privilegiranom mjestu slijedi transkripcija teksta, prepisanoga iz *Codex diplomaticus*¹ (svesci III, IV i V), a nakon toga i prijevod na hrvatski jezik.

Drugi je dio ovoga rada posvećen jezičnoj analizi, koju smo podijelili u tri cjeline: 1. morfologija i sintaksa, 2. ortografija i 3. vokabular. Osvrnut ćemo se na brojne osobitosti srednjovjekovnoga latinskoga jezika i pokušati odrediti mjeru odstupanja od standardnog klasičnog jezika.

Konačno dolazimo do treće cjeline, diplomatske analize, u kojoj se dotičemo teoretskih osnova pomoćne povijesne znanosti, diplomatike, a donosimo i diplomatsku analizu struktura naših isprava.

¹ *Codex diplomaticus regni Cratae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I-XVIII, ur. T. Smičiklas (II-XII), E. Laszowski i M. Kostrenčić (XIII), M. Kostrenčić (I, XIV-XVI), S. Gunjača (XVII), D. Rendić-Miočević (XVIII), Zagreb. U nastavku ćemo koristiti kraticu CD.

Povijesni kontekst

Nakon što je uživala vlast narodnih vladara, Hrvatska je s Ugarskom 1102. godine ušla u državnu zajednicu poznatu kao *personalna unija*. Dobro je našoj povijesti poznato da se te godine Koloman u hrvatskom gradu Biogradu na moru okrunio i stekao titulu *rex Hungariae, Chroatae atque Dalmatiae*. Kako Arpadovići budu širili svoju vlast, tako će i ova formula postajati opsežnija, pa u XIII. stoljeću uz titulu pojedinoga vladara pronalazimo znatno veći broj podređenih mu krajeva: „*Dei gracia Hungariae, Chroatae, Dalmatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex*“.² Hrvatska se za narodnih vladara, kao i u jedno vrijeme vlasti Arpadovića, dijelila na Hrvatsku i Dalmaciju. Kad se Dalmacija počne širiti po primorju, u unutrašnjem će se dijelu zemlje, naročito na mjestima koja su graničila s Ugarskom, početi formirati zaseban dio poznat pod imenom Slavonija. Još od kraja XI. stoljeća područje Slavonije u crkvenom je smislu pripadalo Ugarskoj i bilo je odijeljeno od preostalog dijela Hrvatske.³ Ta je okolnost rezultirala formiranjem Slavonije kao zasebnoga područja i u upravnom pogledu.⁴

Budući da Arpadovići svoje stolovanje nisu iz Ugarske prenijeli na naše prostore, iako su Hrvatsku često posjećivali, slali su svoje namjesnike radi upravljanja kraljevstvom. Baš kao i za vrijeme vladanja naših narodnih vladara, kraljevi su se namjesnici i za Arpadovića nazivali banovima. Kao svoje zamjenike Arpadovići su u Hrvatsku vrlo često slali i članove svoje obitelji koji su poznati kao hercezi. Herceg je uglavnom bio kraljev mlađi brat ili pak sin, i on

² Klaić, 1899: 280.

³ Godine 1093. Ladislav Arpadović utemeljio je zasebnu biskupiju u Zagrebu i podredio je ugarskom nadbiskupu u Kaloči (Raukar, 1997: 190; Klaić, 1899: 293).

⁴ Klaić, 1899: 281.

je bio nadređen i banu i ostalim dostojanstvenicima u zemlji.⁵

Arpadovići će izmijeniti starohrvatsko župno uređenje te od župa osnovati veće jedinice, županije.⁶ Župane u tim županijama više neće birati narod, nego kralj. Pored ove novine, ugarski su vladari uveli i feudalizam, pa će mjesto negdašnjega župana preuzeti nasljedni kraljevski vazal, knez (*comes*). Naseljenici županija, u kojima će se poslije pojaviti gradovi, svojim su nadređenima na različite načine bili obvezani služiti. Od tih su se službi mogli ili otkupiti novcem ili ih je kralj mogao osloboditi. Tako će Arpadovići, posebno kroz XIII. stoljeće, oslobađati narod od kojekakvih dužnosti i podavanja, što će konačno rezultirati nastankom slobodnih kraljevskih gradova.⁷ Veliko je interesno područje ovih vladara bila srednjovjekovna Slavonija. Koji su bili njihovi motivi za donošenjem privilegija i na koji su način postigli gušće naseljavanje tadašnje Slavonije, pokušat ćemo odgovoriti u nastavku. Kako je Nada Klaić napisala, „stvaranje varoši dugotrajan [je] društveni i gospodarski proces koji se odvija desetljećima prije nego što su o njemu sačuvani pismeni podaci.“⁸ Naime, pojedino je mjesto najprije trebalo naseliti, odnosno kolonizirati. Kako bi se privukao što veći broj ljudi, nužno je bilo ponuditi im određene pogodnosti i prava. Pri dolasku naseljenika, budućih građana određenoga teritorija, nije bilo nikakvih ograničenja, a to znači da se mogao naseliti tko je htio, bez obzira odakle dolazi,⁹ makar bio i kmet¹⁰. To da su se bez granice i pravila mogli naseljavati, potvrđuje nam činjenicu kako su izvjesni naši vladari iz XIII. stoljeća u velikoj mjeri poticali rast i razvoj svojih gradova i silno se zalagali za njihovo oživljavanje, u čemu će kolonizacija dakako odigrati jednu od glavnih uloga. Svi su se kolonisti nazivali *hospites*, bez obzira jesu li bili naseljavani na ladanju, varoši ili selu.¹¹ U

⁵ Klaić, 1899: 282.

⁶ Klaić, 1899: 287.

⁷ Klaić, 1899: 289.

⁸ Klaić, 1990: 256.

⁹ Klaić, 1990: 257.

¹⁰ Samo jedan slučaj strši izvan okvira ovoga pravila, a to je odredba na koju nailazimo unutar križevačkoga privilegija, kada je ban Stjepan zabranio naseljavanje kmetova (CD, IV, 489-491).

¹¹ Klaić, 1990: 255.

kolonizaciji će sudjelovati došljaci, ali i domaći ljudi. Tako će kolonisti uživati kraljevsku zaštitu, a osnovna prava koja dobivaju jesu sloboda oporučivanja, naseljavanja i iseljavanja. Ovo je, međutim, potonje spomenuto pravo bilo dosta uvjetno. Naime, iako su kolonisti pravo iseljavanja formalno imali, u praksi se mogla sresti ponešto drugačija slika. U srednjem je vijeku zemlje za obrađivanje uvijek bilo i previše, ali je količina radne snage bila znatno manja, pa je upravo ta okolnost bila razlogom zašto su vlastelini teže puštali svoje radnike, posebno ako je zamjenu bilo teško naći.¹² Pri naseljavanju određenoga mjesta, ljudi su nesumnjivo tražili zaštićenije i naseljenije dijelove, a to su znala biti sajmišta (*fora*), na kojima su vladari dopuštali naseljavanje trgovcima i obrtnicima, koji bi se stoga nazivali *homines de foro* ili *hospites de foro* – ljudi na trgu. Budući da od samoga obrta i trgovine nisu mogli pristojno živjeti, uz to su znali imati i neki komad zemlje za obrađivanje.¹³

Kroz ovaj ćemo se rad pozabaviti s osam povlastica prema kojima su u XIII. stoljeću nastali slobodni kraljevski gradovi. Kao što je spomenuto, radi se o sljedećim mjestima: Varaždin, Perna, Vukovar, Virovitica, Petrinja, Samobor, Jastrebarsko i Križevci. Odmah valja reći kako postoje dobri razlozi za davanje ovih povlastica. Vladar je u XIII. stoljeću itekako svjestan da postoji čovjek, građanin koji će mu pomoći u borbi s velikašima i crkvom, isto kao što je svjestan i važnosti pojedinoga mjesta i njegove bilo trgovačke, bilo administrativne ili koje druge vrijednosti.¹⁴ Vladari posve promišljeno postupaju pri odabiru upravo pograničnih područja, koja su se nalazila na mjestima gdje je srednjovjekovna Slavonija imala prijelaze u Hrvatsku ili u Teutoniju, tj. slovenske zemlje,¹⁵ te samim time predstavljaju veliku važnost za trgovinu zemlje.¹⁶ Gospodarski procvat Slavonije svakako i očito predstavlja primarna htijenja ovih vladara.

¹² Klaić, 1990: 255.

¹³ Klaić, 1990: 256.

¹⁴ Klaić, 1990: 253.

¹⁵ Klaić, 1976: 298.

¹⁶ Klaić, 1990: 260.

Nerijetko se u povijesti znalo govoriti kako je provala Tatara bila jednim od bitnijih uzroka donošenja privilegija u XIII. stoljeću. Tatarska se provala dogodila 1242. godine i možemo reći da ona ipak nije imala prevelika utjecaja na donošenje privilegija. Naime, broj privilegiranih naselja veći je prije tatarske navale, negoli nakon nje. Samo je privilegiranje zagrebačkoga Gradeca slučaj koji pokazuje očite posljedice toga događaja.¹⁷

Prvo gradsko naselje spomenuto u izvorima s našega područja, ali i najstariji povlašteni grad u srednjovjekovnoj Slavoniji, jest **Varaždin**. Ovo se naselje nalazilo na iznimno bitnoj točki kraljevstva, na mjestu gdje se Ugarska otvarala prema Njemačkoj.¹⁸ Velika je važnost ovoga grada i u tome što je smješten uz najveću luku (*magnus portus Varasdiensis*) u tom dijelu Drave.¹⁹

Postoje četiri glavne isprave na kojima počivaju saznanja o uspostavi slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina. „Prva“ je isprava Andrije II. koja je datirana u godinu 1209., a druga ona mladoga kralja Bele IV. iz 1220. godine, koja je ujedno i jedan od osam dokumenata koji ulaze u ovaj rad. Postoje još dvije isprave koje su Varaždinu izdali najprije herceg Koloman prije 1242., a onda i kralj Bela IV. 1242. godine. Navedeni privilegiji predstavljaju temelje slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina, međutim, izvornost je pojedinih povlastica upitna. Diplomatička analiza unutarnjih i vanjskih karakteristika dviju mlađih isprava uklanja svaku sumnju u njihovu vjerodostojnost. Tako ove dvije novije isprave o Varaždinu predstavljaju vjerne povijesne dokaze o stvaranju prvih kraljevskih gradova u Slavoniji. Osvrnemo li se, međutim, na ispravu Andrije II., koja se datirala u 1209. godinu, te nekim dijelom i na ispravu Bele IV. iz 1220., u kratkom ćemo se vremenu uvjeriti da su povjesničari i diplomatičari o njima daleko više pisali i diskutirali. Najveća je interesna meta

¹⁷ Klaić, 1976: 293.

¹⁸ Budak, 1994: 43.

¹⁹ Klaić, 1976: 297.

povjesničarsko-diplomatičarskih analiziranja nedvojbeno bila Andrijina isprava iz tobožnje 1209. godine.

Događaj dodjeljivanja ove povlastice Varaždinu otvara etapu privilegiranja naselja u XIII. stoljeću i nastanka slobodnih kraljevskih gradova. Tako će pojedina mjesta zadobiti bolje pravne, društvene i političke položaje.

Navodno su stanovnici Varaždina davali vjernost i pomogli kralju Andriji dok je bio zatvoren u Knegincu, gdje ga je zatvorio njegov brat Emerik. Motiviran ovom uslugom svojih građana, Andrija će im izdati povlasticu. Andrijina je povelja najstarija isprava koja privilegira jedno naselje na području Ugarske i Slavonije.²⁰

U starije se vrijeme status Varaždina kao grada temeljio na spomenutoj Andrijinoj povlastici koja se smatrala povijesnim vrelom nedvojbene autentičnosti. Kako su, međutim, u njoj primijećene diplomatičko-paleografske nelogičnosti, ali i zbog povijesnoga konteksta, nužno je bilo pristupiti joj *cum grano salis*. Budući da smatramo da je pitanje vjerodostojnosti ovoga dokumenta za našu povijest bitna i zanimljiva stvar, malo ćemo opsežnije iznijeti istraživanja i zaključke do kojih su, iscrpno i studiozno u raznim aspektima proučivši ovaj dokument, došli poznati naši diplomatičari i povjesničari.

Nakon što je ova isprava objavljena u Diplomatičkom zborniku, Ferdo Šišić ukazuje na njezinu suspektност i time otvara razdoblje podrobnoga bavljenja i dubokoga diplomatičko-povijesnoga analiziranja ovoga dokumenta. Šišić je, naime, proglašava sumnjivom zbog pogrešaka koje su se potkrale kod navođenja osoba u dignitariju.²¹ Šišićeva je, dakle, tvrdnja da je to falsifikat nastao na temelju originalnoga prijepisa.²² Pravni povjesničar Kostrenčić

²⁰ Matijević Sokol, 2009: 1.

²¹ Matijević Sokol, 2009: 2.

²² Matijević Sokol, 2009: 2.

također Andrijinu ispravu smatra nedovoljno pouzdanom.²³ Drugačijega mišljenja od njih bila je Nada Klaić koja smatra da je ova povlastica kasnije sastavljena, ali je njezin povijesni sadržaj točan.²⁴ Budak također smatra da nema razloga za sumnju u istinitost sadržaja Andrijina privilegija te kaže da je privilegiranje Varaždina kao prvoga naselja u Kraljevstvu očekivana posljedica otvaranja Andrijine države prema Njemačkoj.²⁵

Andrijinu je ispravu s diplomatske strane iscrpno obradio veliki diplomatičar Zlatko Tanodi, koji će se iznimno potruditi dokazati i obraniti njezinu vjerodostojnost. On, naime, smatra da je Andrijina povelja kopija koja je prepisana iz predloška, ali ne s namjerom krivotvorenja. Tanodi tvrdi da je kopiju Andrijine isprave napisao drugorazredni pisar, koji je nastojao imitirati isprave nastale na samome dvoru.²⁶ Velik broj pogrešaka koje se nalaze u ovoj ispravi Tanodi će pokušati upotrijebiti u službi argumenata da je ova isprava prijepis, a ne falsifikat, jer bi falsifikator bio više pazio da ne napravi tako enorman broj pogrešaka, dok su se prepisivaču objašnjivo lakše potkrale.²⁷ Pored ovih pogrešaka (*bino* umjesto *bano*, *Capano* umjesto *Catapano*, *Desidino* umjesto *Desiderio*, *Ochur* umjesto *Ochuz* itd.), uočena je i jedna znatno veća, oko koje se vodi velik dio rasprave, a to je navođenje imena zagrebačkoga biskupa Stjepana. Poznato je, međutim, da je godine 1209., u koju se datirala Andrijina povelja, zagrebački biskup bio Gotard, a ne Stjepan.²⁸ Tanodi ovu veliku pogrešku uzima kao jednu od stavki koja će stati na stranu njegove tvrdnje da je ova isprava nastala u prvoj polovici XIII. stoljeća (oko 1220.), jer se u ispravama pisanim između godine 1212. i 1224.

²³ Matijević Sokol, 2009: 2-3.

²⁴ „Premda je povlastica Andrije II. kasnije sastavljena, njezin historijski sadržaj nesumnjivo u osnovi je točan.“ (Klaić, 1976: 297).

²⁵ Budak, 1994: 45.

²⁶ Tanodi, 1943: 312.

²⁷ Tanodi, 1943: 309.

²⁸ Matijević Sokol, 2009: 7.

navodi ime biskupa Stjepana I., a Stjepana II. između 1225. i 1247., dok se Gotardovo ime pronalazi u ispravama nastalima od 1205. do 1214.²⁹

Belina isprava iz godine 1220., čiji prijepis i prijevod donosimo u ovom radu, sadrži zapis o tome kako je Andrijin dokument izgorio. Da budemo precizniji, stanovnici Varaždina došli su mladome kralju Beli i, potuživši mu se da je isprava njegova oca Andrije izgorjela, zatražili da im izda novi dokument.³⁰ Ne zna se kako je nastao požar, ali pretpostavka da su je Varaždinci sami zapalili, u htijenju da dobiju još veće povlastice, prema Tanodiju otpada u trenutku usporedbe ovih dviju isprava, među kojima velikih razlika nema. Naime, Belina će potvrditi Andrijina privilegija donijeti nešto novina, doradit će pitanje sudstva.³¹

Obradio je Tanodi i vanjska obilježja ove isprave te došao do zaključka da osim pisma i nedostataka liniranja ostale vanjske diplomatske oznake odgovaraju običajima iz XIII. stoljeća.

Varaždinci se na prava stečena Andrijinom ispravom pozivaju tek godine 1429., a 1470. povjerenstvo je utvrđivalo varaždinske granice, vodeći se onime što piše u Andrijinoj darovnici. Međutim, mjesta koja se spominju u darovnici u to vrijeme uopće više nisu postojala, što Tanodiju otvara vrata da sadržaj ove isprave proglasi istinitim. Tanodi pak konstatira kako bi Varaždinci zasigurno bili naveli suvremena imena posjeda iz XV. stoljeća, da su falsificirali i sadržaj ove isprave. Kao rezultat svojega opsežnoga istraživanja u vezi s Andrijinom ispravom, Tanodi je naposljetku zaključio da: Andrijina isprava nije izvornik; da

²⁹ Tanodi, 1943: 312.

³⁰ CD, III: 186-187.

³¹ Ako se spori Varaždinac sa strancem i ako stranac ostane u Varaždinu, mora se pokoriti presudi župana, a Varaždinac presudi svojega suca. Ako pak stranac nakon nanešene štete ode u svoj grad, a Varaždinac ga tamo prepozna, spor se mora voditi pred sudcem toga grada. (Budak, 1994: 46).

je ona samo formalni falsifikat, što znači da je njezin sadržaj vjerodostojan; i da je nastala najvjerojatnije početkom XIII. stoljeća, za života Andrije II., oko godine 1220.³²

Ovim se pitanjem bavio i arhivist i povjesničar Varaždina, Mirko Androić. On se uvelike posvetio istraživanju sadržajne vjerodostojnosti Andrijina privilegija. Pri usporedbi tekstova dviju povlastica, Andrijine iz rečene 1209. i Beline iz 1220. godine, Androić utvrđuje da je Belina zasigurno nastala prije. Svoj zaključak iznosi na osnovi usporedbe sudačkih ovlasti utvrđenih u navodnoj 1209. i 1220. godini: „Ograničenje prava suda varaždinskom rihtaru po starini stavlja Belinu ispravu pred Andrijinom“.³³ Uočio je Androić i razlike u prostoru omeđenom po Andrijinoj povelji i onoj Belinoj iz 1220. Utvrđeno je da sudačke ovlasti navedene u Andrijinoj povelji pripadaju XV. st.

Kad je već utvrdio da je ova isprava falsificirana, Androić se dalje pozabavio pitanjem kada je zapravo taj falsifikat nastao i koji je uopće bio motiv njegove izrade. Potankim analizama granica i prilika u XIII., XIV. i XV. stoljeću Androić je utvrdio da zabilježeni teritorij nikako nije bio varaždinski, kako to ustvari glasi u Andrijinu privilegiju. Nadugo i naširoko proučivši isprave i prilike iz toga vremena, Androić je ovu ispravu smjestio u polovinu XV. stoljeća. Ona je, dakle, tvrdi Androić, baš u to vrijeme Varaždincima bila potrebna, u to su vrijeme sve njihove težnje ostvarene i sav je teritorij objedinjen pod njihovo vlasništvo, upravo onako kako stoji u Andrijinoj povelji.³⁴ Androić Tanodijeve prijedloge da se nastanak Andrijine darovnice smjesti oko godine 1220. u potpunosti odbacuje, kao i Tanodijeve zaključke, za koje kaže da su sasvim nejasni i odveć površni. Androić konstatira kako ovaj privilegij daje Varaždinu teritorije veće od onih koje je zauzimao u XIII. stoljeću, pa je stoga sasvim razumljivo i objašnjivo da je nastao upravo u XV. stoljeću, kada su Varaždince nužda i razni

³² Tanodi, 1943: 313.

³³ Androić, 1958: 456.

³⁴ Androić, 1958: 474.

sporovi sa susjedima natjerali na falsificiranje tobožnjega posjedovanja teritorija još od kralja Andrije.

Naposljetku će Androić ovu ispravu proglasiti materijalnim falsifikatom, grubom krivotvorinom čiji ni tekst niti forma, u kojoj je došla do nas, nisu vjerodostojni. Uz to će zaključiti i: da je ova isprava po svoj prilici nastala između 1407. i 1428. godine, te da je stvarni Andrijin varaždinski privilegij uistinu postojao; ne zna se, međutim, u koje je vrijeme bio izdan, ali je prije 1220. godine izgorio. U svakom je slučaju Varaždin imao zagarantirana prava slobodnog i kraljevskog grada okvirima teksta privilegija mladoga kralja Bele iz 1220. godine.³⁵

Andrijinom se ispravom u svojem članku „Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine“ pozabavila i Mirjana Matijević Sokol. Podrobno proučivši analize Tanodija, Androića i drugih koji su pisali o ovoj povlastici, M. M. Sokol pokušala je dati odgovor na pitanje kako je Andrijina povelja nastala. Ona će se složiti s Tanodijevom paleografsko-diplomatičkom analizom, ali će odbaciti njegov zaključak o vremenu nastanka isprave.³⁶ M. M. Sokol primjećuje da pismo ima obilježja prijelaza s karoline na goticu, prema čemu bi se reklo da se radi o pismu s početka XIII. stoljeća, međutim ukazuje i na duktus i izvedbu grafema, u čemu se očituju nesigurni potezi pisara, pa je to dovodi do zaključka o preslikavanju isprave i tome da dotičnome pisaru ovo pismo nije bilo suvremeno ni poznato.³⁷ „Nameće se zaključak da je osnovni predložak za sastavljanje primjerka Andrijine povelje bila isprava u čijem se dignitariju spominje zagrebački biskup Stjepan I. ili II.“³⁸

³⁵ Androić, 1958: 477.

³⁶ Matijević Sokol, 2009: 12.

³⁷ Matijević Sokol, 2009: 12.

³⁸ Matijević Sokol, 2009: 13.

„Po svemu se čini da je osnova za sastavljanje varaždinske povlastice bila neka Andrijina povelja iz razdoblja oko 1209. godine, jer se sve druge ugledne osobe navedene u dignitariju nalaze upravo u istovremenim dokumentima.“³⁹

Ova se isprava prema M. M. Sokol sadržajno uklapa u kontekst zbivanja XV. stoljeća. M. M. Sokol naposljetku će zaključiti da je Andrijina povelja datirana u 1209. primjerak koji je po vanjskim obilježjima imitativna kopija, krivotvorina nastala oponašanjem vanjskih obilježja, a sadržajno falsifikat iz XV. stoljeća.⁴⁰ S obzirom na to da je sadržaj ove povelje proširen u odnosu na pretpostavljenu dobivenu povlasticu, onda se ona diplomatski može definirati kao iskrivljen odnosno proširen original, tj. *acta interpolata*,⁴¹ koji onda, prema diplomatskim pravilima određivanja stupnja izvornosti pojedinoga dokumenta, nije potpuni nego djelomični falsifikat.

Belina darovnica Varaždincima najstarija je sačuvana kao i prva sačuvana isprava mladoga kralja Bele IV. Neki su povjesničari izrazili skeptičnost oko ove isprave, no Zlatko Tanodi, sagledavši njezine vanjske i unutarnje karakteristike, otklanja i najmanju sjenu koja bi mogla pasti na njezinu izvornost.⁴² Nastala je, kako je već rečeno, na molbu stanovnika Varaždina koji su pred mladoga kralja Belu došli i potužili se kako im je izgorio privilegij koji im je dao Belin otac, kralj Andrija. Zato će im Bela obnoviti prava i to potvrditi ovim novim vlastitim privilegijem.⁴³ Zanimljivo je spomenuti da se u eshatokolu ove isprave ne navodi kancelar, nego kraljev notar Ivan i to je izuzetak, jer su kancelari bili ti koji su izdavali isprave. Ova, međutim, činjenica još više potvrđuje izvornost ove isprave, jer je Bela bio mlad i tek izabran kralj, pa još nije imao potpuno organiziranu dvorsku kancelariju.⁴⁴ Tu se navodi i godina kraljeva vladanja (*regni nostri anno primo*), a to se u potpunosti podudara s godinom 1220.,

³⁹ Matijević Sokol, 2009: 13.

⁴⁰ Matijević Sokol, 2009: 14.

⁴¹ Matijević Sokol, 2009: 14.

⁴² Tanodi, 1943: 300.

⁴³ CD, III: 186-187.

⁴⁴ Tanodi, 1943: 298.

što je još jedan argument o izvornosti i starosti ove isprave. Po vanjskim je oznakama također izvorna, pismo je gotička minuskula uglatih oblika i svjedoči izvornost.⁴⁵

Prema Belinoj povlastici stanovnici su oslobođeni od sudstva varaždinskoga župana, sudit će im njihov vlastiti sudac, dobili su pravo seljenja i oporučivanja (*libertas migrandi et testandi*), slobodu trgovine, skupljanja poreza itd. Slobodu trgovine ova isprava Varaždincima daje na način „zaštitničkih carina“, što znači da vladar namjerno otežava trgovinu Varaždinaca s inozemstvom. Naime, u slučaju izvoza robe u Njemačku stanovnici Varaždina moraju plaćati porez i carinu. Posve je, dakle, očigledno da Andrija II., odnosno Bela IV. potiče trgovinu u svojoj zemlji, a otežava je prema Njemačkoj.⁴⁶ U Varaždin se naseljavao velik broj njemačkih trgovaca, koji su nesumnjivo mogli potaknuti trgovinu u zemlji. Nijemci su na tlu srednjovjekovne Slavonije sveprisutni i utjecajni, o čemu nam svjedoči i snaga njihova jezika, pa se tako suca oslovljavalo kao *rihtardus* - rihtar, od njemačke riječi *Richter*, a građane *burgenses* što etimološki također potječe od njemačkoga naziva za grad ili utvrdu – *Burg*. Ovi se varaždinski stanovnici od ostalih slavonskih izuzimaju upravo po tome što se nazivaju *burgenses*, a ne *hospites*.⁴⁷ Što se sloboda Varaždinaca u pravnome smislu tiče, taj im dio nije opsežan kao kod drugih. To je posve razumljivo, uzmemo li u obzir da među njima ima znatan broj njemačkih kolonista kao i to da je ova varaždinska povlastica kronološki prva u privilegiranju gradova u Slavoniji, pa nije odveć opsežna ne samo po pitanju pravnih, nego i drugih privilegiranju svojstvenih segmenata. Kako XIII. stoljeće bude odmicalo, primijetit ćemo da i povlastice u privilegijima napreduju s tendencijom rasta, prava građana razvijaju se s odmakom vremena i postepeno.⁴⁸

⁴⁵ Tanodi, 1943: 300.

⁴⁶ Klaić, 1976: 299.

⁴⁷ Klaić, 1976: 299.

⁴⁸ Klaić, 1990: 259.

Da su prednost u dobivanju povlastica imala naselja koja su se nalazila na pograničnim položajima, posebno na putevima koji su vodili prema Njemačkoj, uvjerit ćemo se pogledamo li još dva naselja, Pernu i Petrinju.⁴⁹ One su se nalazile na južnoj granici Slavonije, i u XIII. će stoljeću također predstavljati selekciju gradova koje Arpadovići privilegiraju. Najstarija povlastica koja je u Hrvatskoj dodijeljena jednoj općini povlastica je **Perne**.⁵⁰ Naime, 1225. godine mladi kralj Bela IV. Pernjanima izdaje povlasticu, koja će biti jednim od dokaza kako Arpadovići postepeno dijele „sve bogatije kolonističke slobode svojim gradovima“⁵¹. Perna je zasigurno postojala i puno prije nego što je privilegirana, jer se u njezinoj povlastici kaže da se privilegij dodjeljuje „našim građanima koji borave u Perni“,⁵² što je očit dokaz da je života u njoj bilo i ranije. Prema ovoj povlastici Pernjani su na sedam godina oslobođeni od svih tereta, ne moraju plaćati ni tržnu pristojbu. Nakon isteka oprosta, vladaru plaćaju 100 pensa godišnje ili daju toliko vrijedna konja. Od plaćanja tržne pristojbe dvije će trećine dobiti vladar (herceg), a jednu načelnik. Što se sudskoga pitanja tiče, Pernjanima više nema pravo suditi općinski glavar, nego pokrovitelj (*defensor*), kojega postavlja herceg.⁵³ Po ovoj se točki ona razlikuje od ostalih slavonskih naselja u XIII. stoljeću,⁵⁴ jer je najučestalije bilo da sudstvo pripada načelniku (*maior ville*). Uz navedena prava i slobode, Pernjani će dobiti i zemlju oko grada kao i pravo na sječu šume.

Nakon privilegiranja Varaždina i Perne, Arpadovići su odabrali **Vukovar**. Naseljenici ispod utvrde Vukova svoje će povlastice dobiti od hercega Kolomana. Pod ovom su utvrdom boravili kolonisti različitih narodnosti: izvori spominju Teutonice, Saksonce, Ugre i Slavene.⁵⁵ Osnovna se njihova sloboda tiče sudovanja, a ta je da im u svim parnicama, osim u slučajevima prolijevanja krvi sudi njihov načelnik (*maior ville*) s kaštelanom. Nakon što im

⁴⁹ Klaić, 1990: 260.

⁵⁰ Lopašić, 1895: 212.

⁵¹ Klaić, 1976: 301.

⁵² Klaić, 1990: 260.

⁵³ Lopašić, 1895: 212.

⁵⁴ Klaić, 1976: 302.

⁵⁵ Klaić, 1976: 305.

isteknu tri godine oprosta, svaka porta plaća pola fitona poreza godišnje. Herceg Koloman ovim građanima daruje zemlju oko utvrde, kao i pravo ribarenja u Dunavu i Vukovu. Kao i stanovnici drugih povlaštenih naselja, i stanovnici Vukovara raspolagat će pravom slobodnoga seljenja i iseljavanja iz grada te uživati slobodu oporučivanja.

Veliko je htijenje hercega Kolomana bilo gospodarsko uzdizanje i ubrzan razvoj slavonskih naselja, a plodno tlo za ostvarenje te nakane, između ostalih mjesta, vidio je i u **Virovitici**. Još i prije 1234. godine u Virovitici su se naselili kolonisti (*hospites*) koji su uživali kraljevsku zaštitu.⁵⁶ Mogli su sami birati svojega načelnika (*maior ville*), kojega bi onda potvrdio herceg. Kako dobivaju povlastice kraljevskoga grada, pravo sudovanja prelazi na *načelnika* i *zapisegnute prisežnike*, građane koji će pomagati načelniku.⁵⁷ Kao i ostali gradovi, koji su povlašteni u XIII. stoljeću, i Virovitica će se moći pohvaliti pravom slobodnoga naseljavanja i iseljavanja te slobodom oporučivanja. Herceg Koloman stanovnike Virovitice oslobodit će kmetskih dužnosti „povoza“ i „zalaznine“, a obveza im ostaje jednodnevno pogošćivanje slavonskoga bana.⁵⁸ Virovitica će, međutim, uskoro pasti pod vlast kraljice Marije, koja će slobode ovoga grada opteretiti i suzbiti ih okovima raznih poreza. Uvjeti slobode iz 1248. godine u stvari su popis dužnosti građana prema vladarici.⁵⁹ Ne zna se je li kraljica Marija priznala položaj koji je Virovitici 1234. godine dao Koloman, no ovaj je grad za vrijeme kraljičine vladavine bio obvezan plaćati godišnji porez 40 maraka, zalazninu 600 kruhova, 6 volova, 100 kokoši, 60 kabala vina i 100 kabala žita.⁶⁰ Po svoj se prilici čini da kraljicu pravni i gospodarski položaj ovoga naselja nije previše zabrinjavao.

Petrinja će slobodnim kraljevskim gradom postati 1240. godine, kad joj herceg Koloman izdaje privilegij. Tumačenje da su vladari svoje povlastice dobrim dijelom izdavali iz vlastitih

⁵⁶ Klaić, 1976: 303.

⁵⁷ Klaić, 1976: 303.

⁵⁸ Klaić, 1976: 304.

⁵⁹ Klaić, 1976: 304.

⁶⁰ Klaić, 1976: 304.

interesa i koristi kao i radi zaštite koju će imati od građana, u petrinjskom će se privilegiju pokazati potpuno istinitim. Koloman se, naime, u želji borbe i obrane protiv slavonskih velikaša svakako htio povezati s građanima, pa je u skladu s time na početku isprave i rekao da im privilegij izdaje i kako bi dijelio pravdu, ali i iz razloga što će oni sami njemu biti od pomoći.⁶¹ Pored 130 pensa godišnjega poreza, Petrinjčani trebaju platiti još 100 pensa za darovanu zemlju Kneževo polje. Ova je stavka povlastice pomalo neobična, jer nije bila praksa da građani za zemlju oko naselja plaćaju neku svotu, nego su je uglavnom dobivali kao dar.⁶² Potkraj XIII. stoljeća Petrinju više neće držati hercezi, nego će njome zavladatai slavonski velikaši i ona će tada poseban položaj, koji je imala, naravno izgubiti. Godine 1293. od Andrije III. vlast nad Petrinjom zadobio je Radoslav Babonić.

U prvoj polovici XIII. stoljeća među mjestima koja su bila od velike važnosti za Arpadoviće svoje će mjesto pronaći i **Samobor**. Ovome će naselju prije 1242. godine herceg Koloman dati iste povlastice koje su tada imali građani Petrinje. Samobor je zauzimao mjesto nedaleko od okićke utvrde i nalazio se na putu koji vodi ka Njemačkoj, pa je u njegovoj blizini postojala carinarnica, „tridesetnička postaja“.⁶³ Prema odredbama ove povlastice samoborskim građanima više neće suditi kraljevski suci, nego njihov načelnik (*maior ville*), kojega slobodno izabiru. Župnika imaju pravo birati odakle god žele i sami raspolažu crkvenom desetinom, a Bela IV. potvrdit će im zemlju oko grada. Godišnji će porez za čitavo naselje iznositi 100 pensa, a za tržne pristojbe 30. Položaj Samobora na pograničnoj točki, na cesti koja je vodila prema Njemačkoj, učinio ga je velikim interesnim područjem i bio uzrokom mnogih sporova koji će se kasnije oko njega voditi. Naime, u drugoj polovici XIII. stoljeća za utvrdu koju su iznad Samobora sagradili Česi Pšemisl Otokar II. i njegovi ljudi,

⁶¹ Klaić, 1976: 302.

⁶² Klaić, 1990: 260.

⁶³ Klaić, 1976: 300.

vodit će se velike borbe.⁶⁴ Arpadovići će se u tim borbama pokazati dominantnijima, jer im u pomoć priskaču okićki župani, a Jaroslav Okički preotet će ovu utvrdu Česima i upravo mu iz tih motiva kralj Stjepan V. 1274. godine prepušta mjesto Samobor.⁶⁵

Primjer privilegiranja **Jastrebarskoga** potvrdit će nam tumačenje da je naseljavanje kraljevskih gradova dug kolonizacijski proces, i da nerijetko za taj grad saznamo tek kad naselje, koje je i prije postojalo, dobije svoje povlastice.⁶⁶ Sve su prilike da je naselje stanovnika koji žive na području Jastrebarskoga nastalo još u XII. stoljeću i uživalo položaj važnoga trgovačkoga središta. Već 1249. godine spominju se *forenses de Jaztreburczka* – naseljenici/građani Jastrebarskoga, a to potvrđuje stavku da je Jastrebarsko naselje na trgu (*forum*, pa otuda dolazi izvedenica *forenses* kao naziv za one koji borave na trgu). Ako se stanovnici oslovljavaju kao *forenses*, onda najvjerojatnije i prije podjele povlastica uživaju položaj slobodnih kolonista.⁶⁷

Budući da su vidjeli kako su stanovnici Petrinje i Samobora dobili povlastice, naseljenici Jastrebarskoga obratili su se Beli IV. 1257. godine i od njega su zatražili povlastice. Bela će njihove molbe uslišati, pa će privilegij ovoga naselja sadržajno biti isti kao sadržaj petrinjske i samoborske povlastice.

Kronološkim redom posljednje privilegirano mjesto, od onih koje obrađuje ova radnja, jesu **Križevci**. Križevci su se razvili na mreži antičkih cesta, a od velike je važnosti za njihov napredak bila Velika cesta kralja Kolomana. Na toj se cesti preko Zagreba, Križevaca i Koprivnice odvijala trgovina jadranske obale i unutrašnjosti Ugarske.⁶⁸ Utvrda Križ, nazvana po križanju puteva koji su povezivali Zagreb, Varaždin i Viroviticu, središte je križevačke županije i smještena je na cesti koja iz Križevaca vodi u Varaždin. Prvi se pouzdani spomen

⁶⁴ Klaić, 1976: 301.

⁶⁵ Klaić, 1976: 301.

⁶⁶ Klaić, 1976: 305.

⁶⁷ Klaić, 1976: 305.

⁶⁸ Budak, 1993: 41.

Križevaca nalazi u 1193. godini. Naime, u jednoj ispravi Bele III. spomenut je križevački župan (*comes curialis de Cris*)⁶⁹ i taj spomen predstavlja dokaz o postojanju utvrde pod snažnom kraljevskom zaštitom, pa nema ništa iznenađujuće u tome što će se iz važnoga upravnoga središta tako rano razviti naselje.⁷⁰ Kao *Crisiensis locus* ovo se naselje spominje 1209. godine, a spomen njegova kastruma “kao najistaknutijega središta naselja” pronalazi se u dokumentima iz 1223. godine.⁷¹ Po svojem razvoju Križevci će slijediti Zagreb i Varaždin.

Spomenusmo da je XIII. stoljeće, naročito njegova prva polovica, izrijekom poznato po procesu jačanja slavonskih gradova, kojima će njihovi bilo vladari, hercezi ili banovi davati povlastice radi samostalnosti i jačanja. Dio Križevaca poznat kao Gornji grad svoje će povlastice dobiti 1252. godine od bana Stjepana. Mlađi dio grada, Gornji grad, dosta će vremena biti pod okriljem većih povlastica od Donjega grada, koji je i stariji i razvijeniji.⁷² Prava koja će ovaj grad zadobiti prilikom svojega privilegiranja, ugledaju se na prava koja su, možemo reći, u XIII. stoljeću najopsežnija za jedno naselje, baš poput onih koja je 1242. godine stekao Gradec. Ova će križevačka od prava Gradeca nekim dijelom ipak biti manja, ali su privilegije poput ovih dobivala samo najvažnija naselja. Križevci su kao središte Slavonije bili veliko interesno područje koje će uživati ulogu banskoga sjedišta. Ban je bio vrhovni sudac Gornjega grada i povezanost bana s ovim gradom bila je jača nego i u kojem drugom mjestu u tom razdoblju.⁷³ Jedna od odredbi ovoga privilegija svakako će biti uređenje održavanja tjednoga sajma, iz čega se još jednom možemo uvjeriti u veliku ulogu trgovine u razvoju pojedinoga naselja. Građani Gornjega grada ovim će povlasticama biti oslobođeni sudovanja križevačkoga župana, a pravo suđenja u svim sporovima među građanima dobit će križevački gradski sudac, kojega biraju sami. Uređeno je i plaćanje poreza prema porti, no u

⁶⁹ Budak, 1993: 41.

⁷⁰ Budak, 1993: 41.

⁷¹ Budak, 1992: 169.

⁷² Budak, 1992: 170.

⁷³ Budak, 1992: 171.

početku je njegovo skupljanje odgođeno na tri godine, a nakon njihova isteka, građani plaćaju godišnji porez od 40 denara po porti i to banu, kojemu pripadaju i dvije trećine od tržne pristojbe. Ovaj je privilegij utvrdio i propisao kazne za počinitelje zločina raznih naravi, te donio slobodu oporučivanja, naseljavanja i iseljavanja. Kad govorimo o naseljavanju, kod ovoga se privilegija ističe odredba kakvu u drugim povlasticama iz XIII. stoljeća ne pronalazimo, a ta je da je zabranjeno naseljavanje kmetova. Pravoga objašnjenja za ovaj izuzetak još nismo pronašli, no sasvim je moguće da je ban na taj način htio zaštititi interese plemstva.⁷⁴ Kako je glavni i prvotni cilj privilegiranja nesumnjivo bio napredak i razvoj naselja, vodilo se brigu o tome da ono ne bude previše opterećeno ni u smislu vojničkih dužnosti, kao ni u dijelu novčanih i naturalnih obveza. Prema opisu granica ovoga privilegija, gradsko je područje bilo veliko. Grad će, naime, dobiti i obradive površine, a vinogradi, oranice i livade svakako će unaprijediti njegov ekonomski razvoj. Stanovnici Gornjega grada najvećim su dijelom bili poljoprivrednici, a sasvim manje trgovci i obrtnici. Ove je povlastice Gornjega križevačkoga grada godinu dana nakon njihove dodjele potvrdio Bela IV., a građani će, u želji da se zaštite od Donjega grada, tražiti njihovo ponovno potvrđivanje od kasnijih vladara.

Kroz obradu naših izabranih osam, od ukupnih jedanaest hrvatskih privilegija iz XIII. stoljeća,⁷⁵ primijetili smo da su spominjani događaji kolonizacije i privilegiranja jednim znatnim dijelom rezultirali stvaranjem osjećaja zajedništva unutar naselja na području srednjovjekovne Slavonije. To je zajedništvo u velikoj mjeri ovisilo o kraljevskoj vlasti. Međutim, kako feudalna vlast s vremenom bude nadilazila kraljevsku zaštitu nad slavonskim gradovima, tako će „osjećaj društvene zasebnosti“ odnosno „komunalni duh“ biti narušavan, iako ta pojava neće izravno uzrokovati gospodarsko slabljenje ovih gradova.⁷⁶ Status

⁷⁴ Budak, 1992: 171.

⁷⁵ Budak, 1992: 30.

⁷⁶ Raukar, 1997: 191.

slobodnoga grada te uživanje kraljevske zaštite ono je za čije će se očuvanje slavonski gradovi zalagati sve do kraja srednjega vijeka. Neki će gradovi plamen okrilja kraljevske vlasti uspjeti održati duže vrijeme, dok će se kod nekih on ugasiti i ranije. Primjer mjesta čiji je status slobodnoga kraljevskoga grada bio odveć kratka vijeka svakako je Samobor. Samobor je, kako i ranije spomenusmo, dobio povlastice 1240., a potvrđene su 1242. godine. Već 1274. godine Stjepan V. podvrgnut će Samobor okićkim županima, pa će na taj način ovaj slobodan kraljevski grad postati feudalnim.⁷⁷ Do kraja srednjega vijeka od feudalne vlasti uspjeli su opstati samo najjači gradovi, među kojima je nedvojbeno prednjačio Gradec.

⁷⁷ Raukar, 1997: 191.

Tekstovi i prijevodi povlastica

Varaždin

Prijepis

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Bela dei gracia Hungarie, Croacie, Dalmacie, Rame, Servie, Lodomerieque, illustrissimi regis Andree filius, rex in perpetuum. Regia solet celsitudo fidelibus suis iusta petentibus letum prebere favorem, nam et hoc vigor equitatis et ordo pariter exigit rationis. Hinc est, quod dilecti ac fideles hospites nostri in villa Worost commorantes, ad nostram accedentes presenciam, suam effunderunt querimoniam pro libertate eorum a glorioso patre nostro Andrea rege concessa et suo privilegio confirmata, quam prenominati hospites asserentes nobis privilegio eorum per incedum (!) domus combusto perdidisse. Nos itaque per fideles nostros ioubagiones (!), scilicet Stephanum episcopum Zagradiensem, Salomonem banum, Petrum comitem fratrem Osle comitis et per ceteros ydoneos rei veritatem percipientes, petitiones eorum restituere et privilegio nostro perpetuo dignum duximus confirmare. Libertas autem prenominatorum hospitem nostrorum hec est: quod comes vel suus comes curialis non habeant potestatem eos iudicandi, sed inter eos quemcumque volunt iudicem constituent, quem rithardum solent appellare; si quis extraneus cum burgensibus eiusdem ville litigium commoverit, curialis comes simul cum rihtardo discuciant, si extraneus removerit, curialis comes simul cum rihtardo discuciant, si extraneus remanserit, curiali suo iudicio teneatur, burgensis autem suo rihtardo.

Nullus autem burgensis tributum solvere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solvet tres denarios. Item (i)idem hospites tenentur solvere comiti eiusdem castri in festo sancti Martini de qualibet curia XII. (duodecim) denarios, quos iudex eorundem debet colligere; quociens autem comes castri renovatur, tenentur ei dare XX. (viginti) cubulos vini, centum panes et unum bovem. Si quis autem

herede carens decesserit, libere disponat suam possessionem sive ecclesie seu cuilibet suorum cognatorum. Si quis vero voluerit de villa recedere, venditis omnibus suis edificiis libere possit abire; quicumque vero burgensis per aliquem extraneum in rebus suis dampnum pateretur et idem malefactor ab eodem burgense in villa sua recognosceretur, rihtardus eiusdem loci inter eos faciat iusticiam. Prima meta terre eorum incipit de villa Yuanc et conterminatur mete ville Turda, deinde vadit ad villam Johannis et tenet metas cum ea, inde ad villam episcopi et tenet metas cum ea, deinde gradiens conterminatur ville Gurdon et tenet metas cum ea, inde conterminatur ville Wecuslau et tenet metas cum ea, inde vadit ad villam Tusoy et tenet metas cum ea, deinde vadit ad terram cruciferorum et tenet metas cum ea, deinde tendit ad magnam viam in qua gradiens priori mete conterminatur. Pristaldi autem nostri Otochur de villa Greben et Zelco terrigena de villa Pritice. Ut autem hec nostra donacio nullis unquam temporibus valeat retractari, presentes litteras sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum per manus Johannis tunc temporis nostri notarii. Reverendo Guncelo Spalatensis (?) archiepiscopo existente, Stephano Zagrabiensi, Martino Gurbouiensi (!) episcopis feliciter ecclesias gubernantibus; Julia comite et magistro nostro, Zaharia comite tunc tempore Worostiensi, Ladislao et Laurencio magistris, Salomone bano, Dionisio, Cosma, Stephano filio Nicholay bani, Symone Latino et ceteris comitibus existentibus. Anno ab incarnatione domini M^o.CC^o.XX°. regni nostri anno primo.

Prijevod

U ime Svetoga Trojstva i nedjeljivoga jedinstva. Bela, milošću Božjom sin presvijetloga kralja Andrije, kralj Ugarske, Hrvatske, Dalmacije, Rame, Srbije i Lodomerije u vječnost. Kraljevsko visočanstvo obično svojim podanicima, koji traže pravedne stvari, pruža obilnu pomoć, naime to je zatražila i sila viteštva, i red razuma. Odatle proizlazi da su se naši dragi i vjerni građani koji borave u naselju Varaždinu, pristupajući pred naše lice, požalili u vezi sa

svojim slobodnostima koje im je naš slavni otac, kralj Andrija, dodijelio i potvrdio svojim privilegijem, za koje (slobode) nam spomenuti građani tvrde, da su ih izgubili nakon što im je privilegij izgorio u požaru koji je pogodio kuću. Stoga smo mi, uz naše jobagione kao svjedoke, naime zagrebačkoga biskupa Stjepana, bana Salomona, župana Petra, brata župana Osle i drugih vjerodostojnih ljudi kojima je istinitost njihovih tvrdnji bila poznata, misleći da su njihove molbe pravedne i časne, smatrali dostojnim njihove slobodnost obnoviti i potvrditi našim trajnim privilegijem.

A ovo su slobode spomenutih naših građana: to da im župan ili njegov dvorski župan nemaju pravo suditi, nego neka među sobom koga god žele postaviti za sudca, kojega nazivaju rihtarom; ako koji stranac s građanima ovoga mjesta podigne parnicu, neka je raspravi dvorski župan sa sudcem; ako stranac bude ostao, neka mu sudi dvorski župan, a građaninu njegov sudac. Nijedan građanin nije dužan plaćati porez, osim onoga koji ide sa svojom robom u Njemačku, koji će platiti od svakih natovarenih kola tri denara. Isto su tako ovi građani dužni platiti županu iste tvrđave na blagdan svetoga Martina po svakoj kući 12 denara, koje neka skupi njihov sudac; koliko god se puta promijeni župan tvrđave, dužni su mu dati 20 vjedara vina, 100 hljebova i jednoga vola. Ako pak tko umre bez nasljednika, slobodno neka dadne svoja dobra bilo crkvi bilo kome god od svojih rođaka. A ako tko poželi otići iz mjesta, prodavši sve svoje zgrade, slobodno može otići. Koji god građanin pretrpi štetu na svojim stvarima od kojega stranca i toga zločinca sam građanin prepozna u svojem mjestu, sudac istoga mjesta neka učini pravdu među njima. Prva granica njihove zemlje počinje od mjesta Ivank i graniči s međašem mjesta Turda, zatim se proteže do mjesta Ivanca i graniči s njim, odatle ka biskupovu mjestu i graniči s njime, zatim ide graničeći s mjestom Gardun i graniči s njim, onda graniči s mjestom Vukoslav, pa ide do mjesta Tužno i graniči s njim, potom ide do zemlje križara i graniči s njom, onda nastavlja k velikom putu i na njemu završava vraćajući se na početnu točku.

Za vrijeme našega pristalda Otokura iz naselja Greben i Željka, stanovnika Plitvice. A da ovo naše privilegiranje nikada nikakvo vrijeme ne bi moglo zanemariti, ovu smo ispravu osnažili zaštitom našega pečata.

Dano preko Ivana, koji je u to vrijeme bio naš notar. U vrijeme kad su crkvama sretno upravljali časni splitski nadbiskup Guncel, zagrebački biskup Stjepan i krbavski Martin, u vrijeme župana i našega dvorskoga službenika Jule, tadašnjega varaždinskoga župana Zaharije, dvorskih službenika Ladislava i Lovre, bana Salomona, Dionizija, Kuzme, Stjepana, sina bana Nikole, Šimuna Latina i ostalih župana. Godine od utjelovljenja Gospodinova 1220., prve godine našega kraljevanja.

Perna

Prijepis

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Galicie, Rame, Servie, Lodomerieque, regis Andre primogenitus et rex in perpetuum. Cum de benivolencia ac predestinatione supremi regis ad hoc simus preordinati, ut singulis in iurisdiccione nostra constitutis simus secundum apostolum in iusticia debitores, propensius et specialius hospites qui nostrum sibi senserint subsidium profuturum, debita volumus iusticia pretueri. Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare, quod hospitibus nostris in Pernia commorantibus talem hoc modo concessimus libertatem, ut per septem annos in nullo nobis teneantur, nec forum quod ibi celebratur per septennium tributum persolvat; transactis vero septem annis annuatim centum pensas regie persolvant maiestati vel dextrarium tot pensas valentem, tributum autem fori tertia pars maioris eiusdem ville spectet iurisdiccioni quicumque fuerit, residuas autem partes regie celsitudini debet administrari; nec aliquis ipsos preter defensorem ipsorum a domino rege statutum audeat iudicare, et si ab ipsorum defensore conquerentibus satisfieri non poterit, ad domini regis presenciam dicta causa discutienda transferatur, et si ipsi coram iudice quemquam inpeterent super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud quam domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant; et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente quam ab hoc seculo transmigrante bona sua cuicumque voluerit conferat retinenda; e[st] si aliquis de villa super equo vel bove calumpniaretur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit sibi calumpnians testibus astantibus restituat, et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur; et si quis villam istam intrare voluerit, moraturus omnia bona sua domos suas videlicet et alia que possederat omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa ista retineat eandem, et

ligna que ad usus suos videlicet igni super ponenda vel ad edificandas domos suas expedierint concessimus possidenda. Et statuimus, quod sacerdotem quemcumque voluerint in sua recipiant ecclesia, de decimis ipsorum prout mos est hospitibus ubicumque manentibus disponentes, sane super hoc ad utilitatem ipsorum montem quendam nomine Grachye et terram, nec non ubicumque in terra Zalat vineas plantare voluerint, omnium reclamacione postposita assignavimus eisdem. Et ne termini terrarum dubitentur ab aliquo, fecimus annotari: quarum prima incipit ab oriente ubi minor Chemernica transit per viam, que vulgariter hodut vocatur et via dirigitur illa versus partem meridionalem, ubi meta ipsorum existit, ab inde diveritur dextrorsum per montem unum, ubi minor Petnica dirigitur versus occidentem per viam que ad Cruciferos vadit, ibi est meta assignata, et de villa illa descendit versus septemtrionem, ubi ipsa via et Prichlisnica et Perna simul veniunt, ibi est eciam meta, Prichlisnica (!) vero ascendit ab hinc ad caput ipsius fontis et ibi est meta et abinde progreditur iuxta semitam dextrorsum et vadit ad caput aque que Jelesnica vocatur et ibi meta sita est, aqua vero nominata confluit ab inde iuxta villam Drascu et cadit in viam que venit de foro regis et ibi est meta, et via illa ascendit ad orientem iuxta prenominatum minorem Chemernica et ibi contiguatur mete priori. Et ut hoc firmum et stabile permaneat, nec per alicuius machinacionem in irritum valeat retractari, sigilli nostri caractere fecimus roborari, pristaldis vero Petro comite Pilisiensi et Mirizlao de Goricha terrigena existentibus. Datum per manus Mathie prepositi Zagrabiensis tunc temporis aule nostre cancellarii anno gracie MCCXX^{mo} quinto. Venerabilibus Ugrino Colocensi, Gunzulino (!) Spalatensi archiepiscopis existentibus, Martino Corbaviensi, Micus (?) Guzececiensi episcopis existentibus, Chak Budrugiensi, Pol (!) Bachiensi, Buzad Ferrei Castri, Gecha Zaladiensi, Mykka Symigiensi comitatus gubernantibus, Paulo tauarnicorum, Andrea dapiferorum, Bogomero pincernarum, Johanne agazonum magistratus regentibus.

Prijevod

U ime Svetoga Trojstva i nedjeljivoga jedinstva. Bela, milošću Božjom prvorodenac kralja Andrije, nasljedni kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Galicije, Rame, Srbije i Lodomerije. Budući da smo po dobrohotnosti i predodređenosti vrhovnoga kralja zaduženi za to da pojedinim odredbama na području naše vlasti budemo prema apostolu dužnici u pravdi, na skloniji i osobitiji način građane, koji našu buduću pomoć budu osjetili, želimo dužnom pravdom zaštititi. Iz toga proizlazi ono što želimo dati na znanje kako sadašnjih tako i budućih naraštaja, da smo svojim građanima, koji borave u Perni, na ovaj način dopustili takvu slobodu, da sedam godina ničime nisu obvezani prema nama, i da njihova trgovina koja se ondje održava ne mora sedam godina plaćati porez; a kada prođe sedam godina dužni su plaćati kraljevskome veličanstvu sto pensa godišnje ili (mu dati) toliko vrijedna konja, trećina pak tržne pristojbe neka bude u nadležnosti načelnika istoga grada, tko god on bio, a ostale dijelove mora se predati kraljevskom visočanstvu; i neka se samim (građanima) ne odvaži suditi nitko osim njihova pokrovitelja, postavljenoga od gospodina kralja, a ako pokrovitelj samih (građana) ne bude mogao zadovoljiti njihove žalbe, neka se provođenje parnice prenese u nazočnost gospodina kralja, i ako bi oni u nazočnosti sudca nekoga za nešto optužili, neka im se dosudi zakletva. Također smo odlučili da, ako im ban nanese štetu u vrijednosti jedne marke, neka im vrati stostruko, a ipak oni neka se obvežu dati banu ništa drugo nego svoje kuće prilikom njegova dolaska, a za ostale potrebe neka im bude plaćeno; a ako netko od njih samih ne bude imao potomaka, kako za života, tako ni kad umre, svoja dobra neka prepusti na uživanje kome god bude htio; i ako koga iz grada netko ošteti za konja ili za govedo, za što se treba prethodno zakleti da je u tome oštećen, onaj koji ga je ošteti neka mu u nazočnosti svjedoka to vrati i neka se stvar za koju je optužen dadne tražitelju; ako tko u općinu bude htio ući, u želji da ostane, neka uz znanje sviju ima mogućnost slobodnoga prodavanja svih svojih dobara, svojih kuća kao i ostaloga što je bio posjedovao, i napuštajući tu općinu neka

isto zadrži, i dopuštamo da posjeduju drva koja koriste za svoje potrebe: za loženje vatre ili gradnju kuća. I, odlučili smo da u svoju crkvu prime kojega god budu htjeli svećenika, raspoređujući od svoje desetine, kao što je običaj građanima gdje god da boravili. Uz to smo im za njihovo korištenje dodijelili stanovito brdo imenom Grachye i zemljište, isto kao i pravo da na zemlji Zalat, gdje god budu htjeli, zasade vinograde, zanemarivši bilo čiji prigovor. I kako nitko ne bi imao sumnje u granice zemlje, dali smo da se zabilježi: prva granica počinje od istoka gdje manja Čemernica prelazi preko puta, koji se u narodu zove *hodut* i put ide tuda prema jugu, gdje se nalazi njihova granica, odatle skreće desno preko jednoga brda, gdje se manja Petnica ulijeva u veliku Petnicu, gdje je granica, odatle ista manja Petnica skreće prema zapadu po cesti koja vodi do raspela, gdje je označena granica i iz toga mjesta silazi prema sjeveru, gdje se sam put, Prihilisnica i Perna sastaju, tu je također granica, a Prihilisnica se penje odavde do glave samoga izvora i ondje je granica i odande nastavlja prema stazi nadesno i ide do izvora vode koja se naziva Jelešnica i ondje se nalazi međaš, a spomenuta voda odatle teče uz naselje Drascu i ide na put koji dolazi s kraljevskoga trga i ondje je međaš, i taj se put penje na istok uz spomenutu manju Čemernicu i ondje graniči s prvim međašem. I kako bi ovo ostalo čvrsto i postojano i kako se ničijim izmišljanjem ne bi moglo proglasiti nevažećim, osnažili smo snagom našega pečata uz nazočnost pristalda Petra, župana Pilisiensa i Mirolava, stanovnika iz Gorice. Dano po Matiji, zagrebačkom prepoštu, tadašnjem kancelaru našega kraljevskoga dvora, godine milosti 1225. U vrijeme časnih nadbiskupa Ugrina kaločkog, Gunzulina splitskog, biskupa Martina krbavskog, Mike kninskog, kad je Chak upravljao bodroškom županijom, Pavao bačkom, Buzad županijom Željezno, Geche zalskom, Mika šomodskom, kad je Pavao bio blagajnik, Andrija poslužitelj, Bogomer vinotoča, Ivan konjušar.

Vukovar

Prijepis

Colomanus dei gratia rex et dux totius Sclavoniae salutem et omne bonum. Ne ea quae aguntur in tempore labantur cum eodem, prudentum stabilivit providentia litterarum testimonio roborari. Ad universorum igitur volumus pervenire notitiam, quod nos hospitibus iuxta castrum Valkow commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis, consilio et consensu omnium iobagionum nostrorum libertatem talem constituimus, ut omnem causam inter ipsos ortam praeter effusionem sanguinis maior villae eorumdem, quem ipsimet exposuerint, iudicare tenetur. Effusionem tamen sanguinis non per se sed per ianitorem castri possit iudicare, cum quo iudicium habeat commune. Statuimus etiam, quod de qualibet porta annuatim dimidium fertonem transactis in novitate tribus annis dare teneantur, ita tamen, quod in festo sancti Georgii tria pondera persolverent. Statutum est eisdem, quod si quis sine heredibus ex ipsis decedere contigerit, pecuniam suam cuicumque vellet possit disponere. Statuentes etiam eisdem, quod nullus absque serie iudicii de villa eorum ligatum aut vinctum possit quempiam extrahere. Et insuper ne aliquo indigeant, terram castri eiusdem nomine T. ad habitandum dandam ipsis contulimus integraliter cum sylva terrae eiusdem nomine T. de qua domos extruendas et curias praeparandas liberum eis permisimus arbitrium; quibus etiam Danubium et fluvium Walkow piscandos libere permisimus. Statuimus etiam eisdem, quod si quis vult, libere veniat et libere cum voluerit omnibus rebus venditis et domibus recedat. Et ut haec talis a nobis facta dispositio in irritum non possit revocari, consilio et consensu iobagionum nostrorum praesentem sigilli nostri munimine iussimus confirmari; superaddentes eisdem, quod nulla causa inter ipsos ad certamen duelli debet pervenire. Istis tamen iobagionibus praesentibus: Jula bano, filioque eiusdem altero Jula magistro tavernicorum nostrorum, Nicolao de Zala, Opoj de Simig, Petro de Walkow, Georgio de Barana, comitatus

tenentibus et aliis quam plurimis. Datum per manus magistri File nostri notarii, ab incarnatione domini anno 1231.

Prijevod

Koloman milošću Božjom kralj i herceg čitave Slavonije pozdrav i svako dobro. Da ne bi ono što se u vremenu događa s njime i propalo, providnost mudraca to je odlučila učvrstiti svjedočanstvom ove isprave. Stoga svima želimo dati na znanje da smo građanima, koji stanuju podno utvrde Vukova, točnije Teutoncima, Saksoncima, Ugrima i Slavenima, uz pristanak i odobrenje svih naših jobagiona, dodijelili takvu slobodu, da im u svim parnicama koje se među njima zametnu, osim prolijevanja krvi, sudi njihov načelnik, kojega će sami izabrati. U slučajevima pak prolijevanja krvi neka im ne sudi načelnik, nego kaštelan, s kojim neka (načelnik) ima zajedničku sudsku nadležnost. Osim toga odlučili smo da je, nakon što prođu tri godine oprosta, svaka porta dužna plaćati pola frtona godišnje i to tako da na blagdan svetoga Jurja plaćaju tri libre. Za iste je građane odlučeno da, ako se kome od njih dogodi da umre bez potomaka, svoj novac mogu podijeliti kome god hoće. Za njih smo također odlučili da nitko bez sudskoga postupka iz njihova grada nikoga ne može izvesti vezanoga ili u okovima. I uz to smo im, da im ne bi što nedostajalo, dodijelili zemljište koje pripada tamošnjem dvorcu zvanom T. da ga nasele, i to u potpunosti zajedno sa šumom toga zemljišta pod imenom T. i dajemo im dopuštenje da slobodno na toj zemlji prave kuće i podižu imanja. Dozvoljavamo im i da slobodno love ribu u Dunavu i rijeci Vuki. Za njih smo također odlučili da, ako tko želi, slobodno ide i slobodno kad poželi, nakon što je sve stvari prodao, ode od kuće. I da se ova naša odredba ne bi mogla proglasiti ništavnom, uz savjet i pristanak naših jobagiona, naložili smo da se ispravu učvrsti snagom našega pečata; dodajući im i to da se nijedna parnica među njima ne smije pretvoriti u dvoboj. A ovi su jobagioni bili nazočni: ban Jula, drugi Jula, njegov sin blagajnik, u vrijeme Nikole, župana zalskog, Opoja

šomođskog, Petra vukovarskog, Jurja baranjskog, i mnogih ostalih. Dano po dvorskom službeniku Fili, našem notaru.

Virovitica

Prijepis

Colomanus dei gracia rex et dux tocius Sclavonie universis presens scriptum inspecturis salutem et omne bonum. Que aguntur in tempore, ne labant cum eodem, prudentum (sagacitas) stabilivit ea litterarum testimonio roborare. Noscat igitur tam presens universitas quam futura, quod nos hospitibus nostris de magna villa Wereuche tam ad presens existentibus quam supervenientibus talem constituimus libertatem, ut et libere venire possint cum omnibus pecuniis suis et recedere quo voluerint absque diminucione omnium rerum suarum tam domibus suis venditis quam aliis suis necessariis. Praeterea concessimus eisdem, quod si quis sine herede decesserit ex ipsis, possit libere pecuniam suam et omnia quecunque habuerit cuicunque voluerit sive cognatis suis pro remedio anime disponere. Item constituimus eis, quod nobis de qualibet porta quatuor pondera persolvere cum statera loci teneantur, sive plurime sint posite mansiones in una curia. Praeterea constituimus, quod nullus iudex in causis eorum ipsis possit iudicare nisi solummodo villicus eorum pro tempore constitutus cum civibus ville eiusdem cum, iuratis qui quidem coniurati ad facienda iudicia fuerint computati seu destinati. Praeterea statuimus eis iuxta libertatem ipsorum, ut in maiorem ville unum ex ipsis quem voluerint eligant et nos confirmamus, relinquentes hoc in voluntate ipsorum, ut annuatim probato termine (!) maioris ville eorum deponere possint. Statuimus eciam eisdem, ut tributum in nullo loco dare teneantur extraneo. Item constituimus eis concedentes, quod neque equos neque currus, qui pows vocantur, nec legaciones deferre, nec victualia aliqua, nisi una die pro munere, nec victualia bani que zalusina vocantur dare teneantur. Et ut hec talis a nobis concessa libertas non possit revocari, consensu et consilio omnium iobagionum nostrorum, videlicet Jule bani filiorumque eiusdem, Jule magistri thauarnicorum, Nicolai comitis de Zala, Opoy comitis de Symigio, Georgii comitis de Wolko

et aliorum litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessiums. Datum anno ab incarnatione domini millesimo CC^{mo} tricesimo quarto.

Prijevod

Koloman milošću Božjom kralj i herceg čitave Slavonije svima koji će ovu ispravu vidjeti pozdrav i svako dobro. Ono što se događa u vremenu, da ne bi s njime i propalo, razboritost mudrih odlučila je da se to učvrsti svjedočanstvom isprave. Neka dakle kako sadašnje tako i buduće općinstvo zna da mi svojim građanima iz velikoga grada Virovitice, kako onima koji su tamo sada, tako i onima koji će doći, dajemo takvu slobodu da mogu slobodno doći sa svom svojom imovinom i otići kamo ushtjednu, bez umanjenja bilo koje od njihovih stvari, prodavši i svoje kuće i ostale svoje potrepštine. Osim toga dopustili smo im da, ako netko od njih umre bez nasljednika, može slobodno svoj novac i sve što ima ostaviti kome god poželi, bilo svojim rođacima, bilo za pokoj duše. Zatim, odredili smo im da nam moraju od svakih vratiju platiti 4 libre prema mjesnoj vagi i u slučaju ako u jednoj kuriji ima više stanova. Osim toga odlučili smo da nijedan sudac u njihovim parnicama ne može suditi, nego samo njihov načelnik koji je tada na dužnosti, zajedno s građanima istoga grada pod zakletvom, koji budu izabrani ili određeni da sudjeluju u sudovanju. Osim toga odredili smo im, prema njihovim slobodama, da za načelnika grada izaberu jednoga između sebe kojega budu htjeli i potvrđujemo im, ostavljajući to njihovoj volji, da svake godine u odobreno vrijeme mogu promijeniti načelnika grada. Odredili smo im također da ni na kojem vanjskom mjestu nisu dužni plaćati porez, zatim smo odlučili, dajući im pravo da nisu dužni davati banu niti konje niti kola koja se zovu *pows*, niti davati darove, niti ikakve potrepštine osim za jedan dan kao poklon, niti potrepštine koje se zovu zalaznina⁷⁸. I da se ova i ovakva sloboda od nas udijeljena ne bi mogla zanijekati, uz slaganje i savjet svih naših jobagiona, naime bana Jule i njegovih sinova, Jule blagajnika, Nikole župana od Zale, Opoja župana od Šomođa, Jurja

župana od Vukovara i drugih, našu smo ispravu dopustili izdati, osnaženu zaštitom našega pečata. Dano godine od utjelovljenja Gospodnjega 1234.

Petrinja

Prijepis

Colomanus dei gracia rex Ruthenorum et dux tocius Sclavonie, omnibus Christi fidelibus, ad quos presens scriptum pervenerit, salutem in eo qui dat salutem regibus. Cum de benivolencia ac predestinatione summi regis ad hoc simus preordinati, ut singulis in iurisdiccione nostra constitutis simus secundum apostolum in iusticia debitores, propensius et specialius hospitibus, qui nostrum sibi senserint subsidium profuturum, debite volumus iusticie exercere complementum. Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare, quod hospitibus nostris in Petrina commorantibus talem hoc modo concessimus libertatem, ut ipsos nullus iudicum nostrorum preter maiorem ville eorum, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presentia et non alias super ipsa causa citatus debeat et teneatur respondere; et si ipsi alias coram iudice quemquam inpeterent super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus etiam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant. Et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente, quam ab hoc seculo transmigrante, bona sua cuicunque voluerit libere conferat retinenda. Et si aliquis de villa super equo vel bove calumpniaretur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit, sibi calumpnias testibus astantibus restituat et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur. Et si quis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos suas videlicet et alia que possidet, omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et (!) ecedens de villa retineat eandem. Et statuimus, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum, prout mos est, hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Terram autem Gurgus et terram Waranik sine herede decedencium et eciam terram cruciferorum, quam in concambio habuimus, que vulgo

Haaco et Potok vocatur metis distinctas undique eisdem conferentes. Quarum mete quemadmodum ab Andrea homine nostro ad hoc dato referente percepimus sunt hec: Prima meta incipit a meridionali parte de duobus quercis, inde descendit ad puteum et inde descendit per aquam putei in fluvium Dragvin et inde superius tendit ad viam magnam et per eandem vadit usque ad arborem que slavonice dicitur ozcurus, inde per vallem superius ad vineas de Doluk, inde per magnam viam ducit ad arborem castane et inde per semitam ducit in longitudine montis usque, ubi descendit subtus piscinam; inde ascendit usque ad tres metas, inde inferius in Petrinam et sic per fluvium Petrine ascendit usque ad fluvium Belipotok et per eundem ascendit per magnam viam antiquam in Damasingran (!) et inde inferius veniendo ascendit ad arborem piri et inde in montem et per eundem venit in viam que exit de Blyna et per illam inferius in Precopam et inde venit in metam terream et inde subtus Strizichy transeundo quandam aquam pervenit in quandam arborem piri et inde vadit in Cochynam et inde ad caput eiusdem, et inde supra montem vadit in viam que ducit in Ramni ibique supradictarum terrarum mete terminantur. Preterea cum ipsam villam hospitibus omnimode cupiamus pluribus ampliari, terram eciam Kenesepola nomine integraliter, salvis videlicet populis ibidem existentibus, cum porcione Vcoy et generacionis ipsius, nec non et filiorum Alpetri qui de propria voluntate eorum eundem (!) servicium quod hospites susceperunt (in) terris iamdictorum hospitum nostrorum adiunximus usui eorum et illorum statuentes possidendam preter Zolvam. Nec hoc tamen sub silencio volumus preterire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensas solvere tenentur et similiter predicta terra Kenespola centum pensas. Et ut hec talis a nobis concessa libertas in dubium ulterius non possit revocari, consensu et consilio omnium iobagionum nostrorum, videlicet Nicolai bani ac magistri towarnicorum, Demetrii magistri dapiferorum et comitis de Budrug, Arnoldi comitis de Symigio, Martini comitis de Zala et aliorum litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessimus. Datum per

magistrum Fyle dilectum ac fidelem nostrum prepositum Zagrabiensem et aule regie nostre cancellarium. Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quadragésimo.

Prijevod

Koloman milošću Božjom kralj Rutena i knez čitave Slavonije, svim Kristovim vjernicima, do kojih ova isprava bude došla, pozdrav u onome koji daje dobrobit kraljevima. Budući da smo u skladu s dobrohotnošću i predodređenošću vrhovnoga vladara kralja predodređeni za to da na području naše vlasti pojedinim odredbama budemo dužnici u pravdi prema apostolu, jače i posebnije građanima koji budu smatrali da će im naša pomoć koristiti, želimo donijeti ispunjenje dugovane pravde. Iz toga proizlazi to da želimo objaviti na znanje kako sadašnjih tako i budućih naraštaja, da smo našim građanima koji borave u Petrinji na ovaj način dopustili takvu slobodu, da im se nijedan od naših sudaca mimo njihovoga načelnika, kojega svojom voljom budu izabrali, ne odvaži suditi, i ako im njihov sudac ne bude mogao udovoljiti kada budu imali pritužbe, onda im njihov sudac pozvan zbog samog tog slučaja u našoj nazočnosti, i ne drugačije, mora i treba odgovoriti; ako sami građani inače pred sudcem nekoga u vezi s nečim optuže, neka im se dosudi zakletva. Odlučili smo također da, ako im ban nanese štetu u vrijednosti jedne marke, neka istima vrati stotruko, oni su pak dužni banu ustupiti ništa drugo nego svoje kuće u prilici njegova dolaska, a za ostalo što bude bilo potrebno neka im plati; i ako netko od njih bude bio bez potomaka, kako za života, tako i nakon smrti, svoja dobra slobodno može prepustiti na raspolaganje kome god bude htio. I ako koga iz grada netko ošteti za konja ili za govedo, za što se treba prethodno zakleti da je u tome oštećen, onaj koji ga je ošteti neka mu u nazočnosti svjedoka to vrati i neka se stvar za koju je optužen dadne tražitelju. I ako bi netko ushtio ući u grad u namjeri da u njemu ostane, sva svoja dobra, točnije kuće i drugo što posjeduje, neka uz znanje sviju ima slobodu i pravo prodati i kada napušta grad, neka isto pravo zadrži. Uz to smo odlučili da u svoju crkvu prime

svećenika kojega god pože, plaćajući ga od svoje desetine kao što je običaj, bez obzira na to gdje građani žive. Zemlju pak Gurgus i zemlju Waranik onih koji umru bez nasljednika i zemlju križara koju imamo u zamjeni i koja se u narodu naziva Haaco i Potok, posvuda razdijeljene međašima dodjeljujemo istim građanima. Saznali smo od našega čovjeka Andrije, za taj posao predodređenog, da su granice tih zemalja ove: prva granica započinje od južnoga dijela od dvaju hrastova, zatim se spušta do bunara i onda se kroz vodu bunara spušta u rijeku Dragvin i potom ide naviše do velikoga puta po kojemu ide sve do drveta koje se na slavenskom naziva oskoruša, onda preko doline naviše do vinograda Doluka, zatim po velikom putu vodi do drveta kestena, pa preko staze vodi uzduž brda sve do mjesta gdje se spušta ispod ribnjaka, a onda se uspinje sve do triju međaša, a zatim dublje do Petrinje i tako se kroz rijeku Petrinje penje sve do rijeke Beli potok i po istomu se uspinje preko velikoga staroga puta u Damasingran i odatle idući niže uspinje se do stabla kruške a onda do brda te preko istoga brda ide na put koji izlazi iz Blyna i preko njega niže u Prekopu i onda ide u zemljani međaš i zatim prelazeći podno Strizicha prelazi preko neke vode na neko stablo kruške i onda ide u Cochinu i zatim do vrha te Cochine i potom ide iznad brda na put koji vodi u Ramni i tu graniče međaši gore spomenutih teritorija. Osim toga, budući da ovaj grad u svakom slučaju želimo ispuniti većim brojem građana, čitavu smo zemlju zvanu Kneževo polje dali, odlučivši da je oni i njihovi dobiju na upotrebu uz Zolvu, s tim da se ljude koji ondje stanuju neće dirati, s dijelom Vcoy-a i njegova roda i sinova Alpetrovih koji su svojevrijedno prihvatili isto služenje kao i građani u zemlji spomenutih naših građana. Ne želimo pak da ostane nepoznato ni to da su nam ti naši građani dužni godišnje plaćati porez od 100 pensa i za tržne pristojbe 30 pensa i na sličan način za spomenutu zemlju Kneževo polje 100 pensa. I kako ubuduće na ova prava, koja smo dodijelili, ne bi mogla pasti nikakva sumnja, uz pristanak i odobrenje svih naših jobagiona, točnije Nikole, bana i blagajnika, Demetrija, glavnoga poslužitelja i bodroškoga župana, Arnolda, šomodškoga župana,

Martina, zalskog i drugih, dopustili smo da se ova naša isprava dadne osnažiti zaštitom našega pečata. Dano po dvorskom službeniku Fili, ljubljenom i vjernom našem zagrebačkom prepoštu i kancelaru našega kraljevskoga dvora. Godine od utjelovljenja Gospodnjega 1240.

Samobor

Prijepis

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Chorovacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis, salutem et omne bonum. Ubicunque nostri nominis interventu posse credimus aliquibus subveniri, pium nos decet adhibere favorem, presertim ne vel veritas occultetur aut iniquitas prevaleat equitati. Eapropter ad noticiam universorum volumus pervenire, quod accedentes ad presenciam nostram hospites nostri de Zumbur prope castrum Oclych existentes humiliter a nobis flagitarunt et instanter, ut modum et statum libertatis eorundem de gracia ac providencia pie memorie regis Colomani karissimi quondam fratris nostri, iuxta tenorem libertatis hospitem de Petyrna (!) liberaliter concessa,strarum auctoritate litterarum dignaremur confirmare. Nos itaque considerata eorum utilitate precibus ipsorum favorabiliter annuentes, sub libertate iam prefata ipsos duximus perpetuo statuendos. Cuius seriem in privilegio memorati fratris nostri taliter vidimus contineri, ut videlicet ipsos nullus iudicium nostrorum, preter maiorem ville eorum, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare; et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presencia et non alias super ipsa causa citatus debeat et teneatur respondere. Et si ipsi alias coram iudice quemquam inpeterent super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant; et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente quam a seculo transmigrante bona sua cuicunque voluerit libere conferat retinenda. Et si aliquis de villa super equo vel bove calumpniatur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit, sibi calumpnians testibus astantibus restituat et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur. Et si aliquis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos videlicet et alia que possidet, omnibus scientibus

liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa retineat eandem. Statuimus eciam, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum prout mos est hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Mete autem terrarum dictorum hospitem nostrorum de Zumbur, sicut per litteras nostri fidelis comitis Stephani fratris Boboneg, qui ad id cognoscendum specialiter per nos fuerat destinatus, intelleximus hoc modo distinguntur: prima meta incipit de Thopol et tendit ad fontem unum, deinde tendit ad Brenilaz, deinde per silvam tendit ad Rochoyca ubi due aque simul veniunt, deinde sursum tendit usque quod vulgo dicitur Pyzni, deinde per montem iterum tendit ad Rocoycha (!), deinde ad Brezthoycha et postea ultra montem tendit in rivum Chernych, deinde ad Lypoycham, deinde per montem tendit ad Grabronicham et inde per eundem montem quod vulgo dicitur Pozorin tendit ad Gradnam et inde descendit ad viam per quam viam iuxta Prescekam ascendit ad montem et per eandem viam descendit ad fontem Byzterch et per dictum Byzterch vadit et sub Boboycha exit, iterum tendit ad priorem metam Thopol. Nec hoc tamen sub silencio volumus preterire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensas solvere tenentur. Ut igitur enarrate libertatis series sepedictis hospitibus salva semper et irretractabilis permaneat, presentem ipsam auctoritate ac duplicis sigilli nostri inpressione propensius confirmamus. Datum in villa Vereucha anno dominice incarnationis M^oCC^oXL. secundo, regni vero nostri anno octavo.

Prijevod

Bela milošću Božjom kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Galicije, Lodomerije i Kumanije pozdrav i svako dobro svim Kristovim vjernicima koji će ovu ispravu vidjeti. Gdje god vjerujemo da se djelovanjem našega imena nekome može pomoći, dolično je da pružimo očinsku pomoć, osobito zato kako se istina ne bi mogla zatajiti ili kako nepravda ne bi mogla nadvladati pravdu. U skladu s tim želimo svima dati na znanje, da su k nama iz Samobora

došli naši građani, koji stanuju u blizini okićke utvrde, i da su od nas ponizno i usrdno zatražili, da se udostojimo snagom naše isprave potvrditi uvjete i sadržaj njihove slobode, velikodušno dodijeljene po milosti i providnosti predragoga kralja Kolomana blagog spomena, našega pokojnoga brata, u skladu sa sadržajem slobode građana iz Petrinje. Stoga smo ih, razmislivši o koristi za njih same, naklono odobravajući njihove molbe, odlučili trajno staviti pod spomenutu slobodu. Vidjeli smo da je niz te slobode u privilegiju našega spomenutoga brata sadržan na ovaj način: da im se nitko od naših sudaca osim njihovoga načelnika kojega svojevóljno budu izabrali, ne odvaži suditi; i ako im njihov sudac ne bude mogao udovoljiti kada budu imali pritužbe, onda im njihov sudac, pozvan zbog samog tog slučaja u našoj nazočnosti i ne drugačije, mora i treba odgovoriti. Ako sami građani inače pred sućem nekoga u vezi s nećim optuže, neka im se dosudi zakletva.

Odlučili smo također da, ako im ban nanese štetu u vrijednosti jedne marke, neka istima vrati stostruko, oni su pak dužni banu ustupiti ništa drugo nego svoje kuće u prilici njegova dolaska, a za ostalo što bude bilo potrebno neka im plati; i ako netko od njih bude bio bez potomaka, kako za života, tako i nakon smrti, svoja dobra slobodno neka prepusti na raspolaganje kome god bude htio. I ako koga iz grada netko ošteti za konja ili za govedo, za što se treba prethodno zakleti da je u tome oštećen, onaj koji ga je ošteti neka mu u nazočnosti svjedoka to vrati i neka se stvar za koju je optužen dadne tražitelju. I ako bi netko ushtio ući u grad u namjeri da u njemu ostane, sva svoja dobra, naime kuće i sve čime raspolaže, neka uz znanje sviju ima slobodu i pravo prodaje i kada napušta grad neka isto pravo zadrži. Odlučili smo također, da u svoju crkvu prime svećenika kojega god pože, plaćajući ga od svoje desetine, kako je za građane i običaj, gdje god da boravili.

A granice su zemljišta naših spomenutih građana iz Samobora, kako smo saznali iz isprave našega vjernoga župana Stjepana, brata Babonićeva, kojega smo mi posebno odredili za izvid, ovako raspoređene: prvi međaš ide od topole i seže do jednoga izvora, zatim se pruža do

Brenilaza, a onda kroz šumu vodi do Rakovice, gdje se sastaju dvije vode, zatim uzbrdo ide do mjesta koje se u narodu naziva Giznik, onda preko brda seže ponovno do Rakovice, potom ka Brestovici i nakon toga pruža se preko brda do potoka Črnec, pa do Lipovice, onda preko brda seže do Grabrovnice i potom preko istoga brda, koje u narodu nazivaju Pozorin, ide do Gradne i onda se spušta do puta po kojemu se uz Preseku penje do brda i po istome putu spušta se do izvora Bistraca i preko toga Bistraca nastavlja i izlazi pod Bobovicu, i onda ide do prvoga međaša, topole. Ne želimo pak prešutjeti ni to da su nam spomenuti naši građani dužni plaćati godišnji porez 100 pensa i tržne pristojbe 30 pensa. Kako bi dakle slijed navedenih prava ovim građanima zauvijek ostao siguran i neopoziv, jače potvrđujemo ovu ispravu snagom i pričvršćivanjem našega obostranoga pečata. Dano u Virovitici godine od utjelovljenja Gospodnjega 1242., osme pak godine našega kraljevstva.

Jastrebarsko

Prijepis

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex universis presentes litteras inspecturis salutem in eo qui regibus dat salutem. Sublimitas regia cuius est proprium in multitudine populi gloriari, solet ampliorem subditis concedere libertatem, ut per hoc famulancium numerus augeatur. Proinde ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod hospites nostri de Jaztrabarcka de comitatu de Podgoria nobis humiliter suplicarunt, ut libertatem qua utuntur hospites nostri de Petrina et de Zomobur eis concedere dignaremur, cuius quidem libertatis forma hec est. Ut videlicet eos nullus iudicum nostrorum preter maiorem ville eorundem, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presencia et non alias super ipsa causa citatus teneatur et debeat respondere, et in quocunque casu inter ipsos hospites vel per eosdem hospites contra extraneos aliquos vel per extraneos contra ipsos hospites causa orta fuerit, eadem causa non duello sed iuramento ac testimonio decidatur. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum fecerit, in centuplo restau(ra)ret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant. Et si quis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos videlicet et alia que possidet omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa eandem retineat libertatem. Statuimus eciam, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum proud (!) mos est hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Nec hoc volumus sub silencio pertransire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensasolvere tene(a)ntur. Ad hec cum iidem hospites nostri de Jaztrabarcka se terra dicerent indigere, Stephano bano tocius Sclavonie et capitaneo Stirie dilecto et fideli nostro dedimus in mandatis, ut de terra filiorum Cvetk et de

terra filiorum Kundis et de terra generacionis Draguzlay iobagionum castri de Podgoria et eciam castrensiū eisdem ad tria aratra assignaret, qui nobis personaliter retulit et per suas litteras intimavit, quod ipsis hospitibus de terra predictorum hominū ad tria aratra iuxta nostrum preceptum assignasset sub hiis metis: Prima meta incipit a septemtrione iuxta unum monticulum ubi est meta terrea et inde vadit in virgultum, ubi est meta terrea, deinde descendit in rivulum Dalych, per quem vadit inferius ad portum antiquum, deinde cadit ad magnam viam, per quam vadit ad partes orientales, cuius dextera pars ad locum fori, sinistra vero pars pertinet generacioni Draguzlai, deinde tendit ad partem meridionalem, ubi frutex quercus vocatur et vadit ad pirum cruce signatum, sub qua est meta terrea, inde vadit ad arborem zylfa cruce signatam, inde vadit ad rivulum Chebdyn, parum eundo exit de rivulo ad terram filiorum Priba et pervenit ad terram filiorum Cvetk, cuius dextera pars loco fori, sinistra vero pars filiis Priba noscitur pertinere, deinde venit ad metam terream ad occidentem, deinde ad fruticem quercus ubi est meta terrea, deinde venit ad pirum cruce signatam, ubi est meta terrea, deinde ad fluvium Podgoria, ubi est meta terrea, deinde per eundem fluvium superius eundo pervenit ad magnum portum, ubi iuxta viam est meta terrea, deinde ad occidentem ad metam terream in horozt fundatam, ubi dextera pars loco fori, sinistra vero pars filiis Cvetk noscitur pertinere, silva autem ibi existens communis esse debet iobagionibus castri et castrensiū ac hospitibus memoratis, sicut in eiusdem bani vidimus litteris contineri. Ut igitur premissa robur perpetue optineant firmitatis, presentes litteras in testimonium perpetue firmitatis dari fecimus sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus magistri Smaragdi Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, II. idus ianuarii, regni autem nostri anno vigesimo secundo.

Prijevod

Bela, milošću Božjom, kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Galicije, Lodomerije, Kumanije svima koji će vidjeti ovo pismo pozdrav u onome koji kraljevima daje zdravlje. Kraljevsko veličanstvo, kojemu je svojstveno hvaliti se mnoštvom ljudi, obično veću slobodu dopušta podanicima, kako bi se posredstvom toga povećao broj onih koji služe. Zato sadržajem ovoga pisma želimo svima dati na znanje da su naši građani iz Jastrebarskoga, iz podgorske županije, od nas ponizno zatražili da se slobostinu, koju uživaju naši građani iz Petrinje i Samobora udostojimo udijeliti njima, a sadržaj te slobode jest sljedeći: da se, naime, nitko od naših sudaca osim načelnika njihova mjesta, kojega su svojom voljom izabrali, njima ne odvaži suditi, i ako njihov vlastiti sudac ne mogne zadovoljiti njihove tužbe, neka im njihov sudac bude u vezi s tom stvari obvezatno pozvan pred nas, i ne drugačije, i neka odgovara u svakoj parnici koja se bude pokrenula između samih građana ili od tih građana protiv nekih stranaca, ili od stranaca protiv samih građana, ta parnica neka se ne rješava sukobom, već zakletvom i svjedočanstvom. Odlučili smo također da, učini li im ban štetu u vrijednosti jedne marke, neka im vrati stotruko, a da oni, s druge strane, ne moraju dati banu ništa drugo osim svojih kuća u prilici njegova dolaska, a da im za druge nužne stvari bude plaćeno. I ako netko od njih bude bez potomaka, i dok je živ i kad umre, neka slobodno dodijeli svoja dobra u vlasništvo kome god bude htio, i poželi li tko ući u sam grad da se u njemu zadrži, neka ima slobodu prodati sva svoja dobra to jest kuće i sve drugo što posjeduje javno, i da odlazeći iz grada zadrži isto pravo. Odlučili smo također da primaju u svoju crkvu kojega god požele svećenika, uzdržavajući ga od desetina stanovnika gdje god da žive, kao što je njihov običaj. Ne želimo prešutjeti ni to da nam ti naši građani kao porez moraju plaćati 100 pensa i kao danak za trgovinu 30 pensa. Uz to, budući da isti naši građani iz Jastrebarskog kažu da nemaju zemlje, kao nalog smo dali Stjepanu, ljubljenom i vjernom našem banu cijele Slavonije i kapetanu Štajerske, da im od zemlje sinova Cvetka i od zemlje sinova Kuntisa i iz

zemlje potomaka Draguzlaja, jobagiona utvrde Podgorja i onoga što pripada utvrđi, dodijeli oko 3 pluga. On (ban) nam je osobno prenio i svojim nas pismom izvijestio da je tim stanovnicima od zemlje rečenih ljudi dodijelio oko tri pluga prema našem nalogu i to s ovim granicama: prva međa počinje od sjevera uz jedno brdašće gdje je zemljana međa i odatle ide u polukrug gdje je međa zemljana, potom silazi do potoka Dalich, po kojemu ide niže do staroga gaza, potom pada na veliku cestu po kojoj ide prema istoku, pa joj desna strana ide uz trg, a lijeva pripada porodici Draguzlaj, zatim ide prema jugu, gdje je mjesto koje se naziva hrastov grm i ide do kruške označene križem pod kojom je oznaka zemljana. Potom ide do drva zilfa, označena križem, zatim do potoka Chebdin, gdje je međa i onda prelazi do sinova Kuntisovih koji su uz granicu, potom ide na zapad po istom potoku Chebdin, pa malo dalje izlazi iz potoka do zemlje sinova Pribinih i dolazi do zemlje sinova Cvetka, gdje se vidi da desna strana pripada trgu, a lijeva sinovima Pribinim, zatim dolazi do zemljane oznake na zapadu, potom do drva hrasta, gdje je zemljana oznaka, onda ide do kruške označene križem, gdje je zemljana oznaka, potom do rijeke Podgorja, gdje je zemljana oznaka, zatim po istoj rijeci ide gore i stiže do velikoga gaza, gdje je uz cestu zemljana oznaka, potom na zapad do zemljane oznake postavljene uz hrast gdje se vidi da desna strana pripada trgu a lijeva strana sinovima Cvetka. Šuma pak koja se ondje nalazi mora biti zajednička dvorskim jobagionima i stanovnicima dvorca i rečenim stanovnicima, kao što smo vidjeli da piše u pismu istoga bana. A da dakle rečeno dobije snagu trajne čvrstine, radi svjedočanstva trajne čvrstine ovu smo ispravu poslali osnaženu zaštitom našega obostranog pečata. Dano po dvorskom službeniku Smaragdu, prepoštu Albe Julije, našem ljubljenom i vjernom vicekancelaru našega dvora, godine od utjelovljenja Gosdpodnjega 1257., 12. siječnja, 22. godine našega kraljevanja.

Križevci

Prijepis

Nos Stephanus banus tocius Sclavonie significamus omnibus presens scriptum inspecturis, quod nos pro utilitate ac honore domini regis fecimus ac locavimus novam et liberam villam in Crisio, dantes hospitibus in ea habitantibus eandem libertatem, qua utuntur hospites de Grez et de Nova villa Zagrabie. A potestate autem comitis Crisiensis omnino duximus eosdem eximendos, ex nunc idem comes Crisiensis nec iudicare neque descendere super eos teneatur. Volumus igitur quod nullam collectam solvere debeant hospites antedicti. Pro libertate autem ipsorum in tercio anno a data presencium de qualibet porta quadraginta denarios bano pro tempore constituto solvere tenebuntur. Forum enim ipsorum a nobis concessum celebretur tertia feria, de cuius tributo in eodem tercio anno, due partes bano, tertia vero pars ipsis hospitibus incipiat ministrari. Omnes autem causas tam maiores quam minores, sive in die fori, sive in aliis diebus emergentes maior ville, quem communis populus elegerit, debeat penitus iudicare. Maior vero ville si querelantibus iusticiam denegaret, idem maior ville coram presencia solius bani pro tempore constituti impetatur. Citacio quippe maioris ville, non aliter nisi cum specialibus litteris bani mediante bono testimonio fieri debeat et ipse maior ville citatus per quempiam banum ultra Gozd et ultra Drawam non sequatur. Volumus eciam quod super quacumque causa coram nobis vel coram maiore ville emergenti productio testium de extraneis nisi de eadem villa (!) inpetitori non committatur, sed iuramentum ipsis civibus iudicetur. Preterea quiquis (!) extraneus sive civis eiusdem loci in ipsa villa contra alium pre ira gladium seu cu(l)tellum ewaginaret et hoc cum testimonio probaretur, vel quis wlnus non mortiferum afficiet, iudicio unius marce condampnetur. Quisquis igitur casu accidente suum interfecerit concivem, centum pensis, ex quibus due partes parti adverse, tertia vero pars maiori ville solvi teneatur; et nisi homicida pecunia sua se defendet, caput eius ad manus partis adverse statuatur. Fur autem et calumpniator manifestus contra quem

communis populus faceret testimonium, ablatis omnibus que habet de villa expellatur cum pudore. Decedentes autem sine heredibus omnia bona sua relinquant, cuicunque volunt retinenda. Ipsi etenim cives ad exercitum bani vel regis aut iudicis servire non tenebuntur, nec alicui ipsorum vis domorum suarum nec a familia nostra neque ab aliis inpetatur, sed quem volunt hospicio recipiant voluntarie. Preterea maior ville revoluto anno villicacionis sue suam debeat reponere villicacionem et si communis populus voluerit, eidem villicacio conferatur, sin autem alteri cui voluerint, ipsa conferatur villicacio. Si quis igitur ad ipsam villam venire voluerit, libere veniat, recedat et secure venditis bonis suis, qui recedere volunt ab eadem. Volumus eciam, quod homines qui marturinas solvere solent, ad ipsam villam non recipiantur. Item super causa pecuniaria, si quis convincetur, quadraginta denarios pro iudicio solvere tenebitur. Preterea ipsi cives tributum in foro non solvent de suis mercimoniis. Assignavimus eciam terram eisdem de superiori parte ville Crisiensis, quam nos personaliter inspeximus et per Georgium comitem Crisiensem atque Prelsam terrestrem metari facientes, de quorum verbis ipsam terram taliter distingui repperimus: videlicet prima meta incipit a magna via de vico eiusdem ville, ubi de oriente egrediens ad occidentem pervenit ad fluvium Corusca, ad salicem transiens autem ipsum fluvium ascendit montem in cuius vertice est meta terrea. Item descendit ad vallem ad fluvium ubi iuxta ipsum fluvium sub erulo est meta terrea; inde ad harazt ubi est meta; inde ad duo cerasa, inde autem transiens quendam fluvium pervenit ad tiliam; inde ad montem ubi est arbor populea; inde ad occidentem ad unum fluvium et per illum fluvium superius eundo cadit in magnam viam, que ducit ad sanctum Micaelem; inde per eandem viam magnam vadit ad fontem Tetrench nomine, ubi est arbor ulmi; inde per eundem fontem superius pervenit ad caput eisdem pontis, ubi sub erulo est meta; inde iuxta terram eiusdem Thiburcii eundo pervenit usque terram de Kemluk, inde iuxta terram de Kemluk eundo commetatur terre domus sancti sepulchri de Golgonicha; inde versus orientem coniungitur terre domus templi de Golgonicha; inde eundo coniungitur terre Wlchete ubi est

meta; inde iuxta terram Vlchete per unum pontem descendit per metas et de ponte exit ad pirum; inde de piro ad magnam viam ubi est meta; inde directe veniendo pervenit ad arborem nucum; inde transit fluvium Vrtelen et pervenit ad priorem metam, ubi fuit incepta, ibique terminatur. Ut autem huius ville libertas inconcussa permaneat, litteras presentes duximus eisdem concedendas. Datum in festo sancti Georgii, anno domini M^oCC^oLII^o.

Prijevod

Mi Stjepan ban cijele Slavonije obavještavamo sve, koji će gledati ovaj spis, da smo na korist i čast gospodina kralja načinili i smjestili nov i slobodan grad u Križevcima, dajući stanovnicima koji u njemu žive istu slobodu koju uživaju stanovnici Gradeca i Nove Vesi. Smatrali smo pak da iste valja izuzeti iz vlasti križevačkoga župana, od sada isti križevački župan nije dužan ni suditi im niti dolaziti među njih. Želimo dakle da rečeni stanovnici nemaju obvezu plaćati nikakav porez, a za slobodu istih u trećoj godini od datuma ovoga spisa od svakih gradskih vratiju bit će obvezni za određeno vrijeme plaćati banu 40 denara. Njihov sajam, od nas dodijeljen, neka se održava utorkom, a od njegovih prihoda neka se u istoj trećoj godini dvije trećine počnu davati banu a trećina samim građanima. Sve pak parnice, i veće i manje, koje se pojave bilo u sudbeni dan, bilo u druge dane, neka u cijelosti presuđuje načelnik, kojega izabire sav narod. Ako pak načelnik uskrati pravdu parničarima, isti načelnik neka bude pozvan pred samoga tada službujućeg bana. A poziv načelnika treba se obaviti posebnim pismom bana preko valjanoga svjedoka, a sam načelnik, koji je pozvan od kojeg god bana, neka ga ne slijedi preko Gvozda i preko Drave. Želimo također da se u vezi s kojom god parnicom, koja se pojavi pred nama ili pred načelnikom, izvođenje svjedoka od onih koji nisu stanovnici grada ne provodi osim ako tužitelj nije iz istoga grada, već neka se samim građanima dosudi zakletva. Osim toga, svaki stranac ili građanin toga mjesta koji u samom gradu u srdžbi na nekoga potegne mač ili nož i to se dokaže svjedočenjem, ili ako

netko zada ranu koja nije smrtna, neka se prema presudi kazni jednom markom. Tko god pak slučajno usmrti svojega sugrađanina, neka bude dužan platiti sto pensa od kojih neka dvije trećine idu drugoj strani, a trećina načelniku. A ako se ubojica ne obrani svojim novcem, neka se njegov život stavi u ruke druge strane. Nadalje, lopov i javni varalica, protiv kojega je sav narod posvjedočio, neka izgubi sve što ima i neka sramotno bude istjeran iz grada. Oni pak koji umru bez nasljednika neka sva svoja dobra ostave onome za koga žele da ih zadrži. Zatim, sami građani neće biti dužni služiti u vojsci bana, kralja ili sudca, niti će naša porodica ili netko drugi silom ulaziti u domove bilo koga od njih, već neka dragovoljno daju gostoprimstvo kome žele. Osim toga, načelnik neka po navršanju godine svojega načelništva mora predati svoje načelništvo, i ako sav narod to ushtjedne, neka mu se dodijeli načelništvo, a ako žele da se ono da drugome, neka se načelništvo da onome kojemu oni žele. A ako tko poželi doći u sam grad, neka slobodno dođe, i onaj koji želi otići iz njega, neka, prodavši svoja dobra, ode bez opasnosti. Želimo također da ljudi koji običavaju plaćati marturinu ne budu primljeni u grad. Zatim, ako tko bude osuđen u vezi s novčanom parnicom, bit će dužan platiti 40 denara za sud. Osim toga, sami građani neka ne plaćaju na trgu porez od svoje trgovine. Dodijelili smo im i zemlju u Gornjem gradu Križevaca, koju smo osobno pregledali i dali izmjeriti po Jurju križevačkom županu, i mjerniku Prelu i utvrdili smo po njihovim riječima da se ta zemlja razgraničuje ovako: prva dakle međa počinje od velikoga puta iz središta grada, gdje izlazeći s istoka ide prema zapadu i dolazi do potoka Koruška, kod vrbe prelazeći taj potok penje se na brdo na čijem je vrhu zemljana oznaka, zatim se spušta u dolinu uz potok, gdje je uz sam potok pod stablom zemljana oznaka. Odatle ide do hrasta, gdje je oznaka. Odatle do dviju trešanja. Odatle pak prelazeći neki potok dolazi do lipe. Odatle na brdo gdje je drvo jablana. Potom na zapad do nekog potoka i po tom potoku uzvodno dolazi na veliki put koji vodi do svetoga Mihovila. Odatle po velikom putu ide do izvora zvanoga Tetrench gdje je stablo brijesta. Odatle uz isti izvor višlje, prema sjeveru, uz

zemljište Zventa, jobagiona križevačke utvrde, po starim međama. Odatle uz zemljište Tiburcija preko istoga mosta višlje dolazi na vrh toga mosta gdje je pod stablom oznaka. Odatle uz zemlju istoga Tiburcija dolazi do zemlje kalničke župe. Odatle uz zemlju kalničke župe ide pokraj zemlje kuće svetoga groba od Glogovnice. Zatim se prema istoku povezuje sa zemljom svetog hrama od Glogovnice. Odatle idući povezuje se sa zemljom Vučete, gdje je međa. Odatle uz zemlju Vučete preko nekog mosta silazi po međama i s mosta izlazi na krušku. Odatle od kruške na veliku cestu gdje je oznaka. Odatle ravno idući dolazi do stabla oraha. Potom prelazi potok Vrtlin i dolazi na prethodnu oznaku gdje je počela, i ondje završava. A da bi sloboda ovoga grada ostala nepomućena, smatrali smo da im valja udijeliti ovu povelju. Dano na blagdan svetoga Jurja, godine Gospodnje 1252.

Jezična analiza

Morfologija

Iako se u srednjovjekovnom latinskom jeziku klasična pravila dekliniranja imenica nisu uvijek vjerno slijedila, drugi su segmenti morfologije najvećim dijelom pratili klasične uzore pisanja. Na području ove grane u našim tekstovima nismo pronašli puno odstupanja. Ponekad se u kakvom medijevalnom tekstu može pronaći imenica četvrte deklinacije koja se tretira po pravilima druge, ili pak kakva pete deklinacije kao da pripada prvoj. Rodovi pojedinih imenica također se nisu uvijek uzorno prenosili.⁷⁹ Tako ćemo u petrinjskom privilegiju⁸⁰ pronaći primjer u kojemu se imenica četvrte deklinacije, *quercus*, *us*, *f.* – hrast, ponaša kao imenica druge deklinacije, pa njezin ablativ množine ne glasi *quercubus*, kako bismo pronašli u klasičnom latinskom, nego *quercis*. Uz ovo smo primijetili i to da dotičnom srednjovjekovnom pisaru rod spomenute imenice očito nije bio poznat, pa tako kaže '*de duobus quercis*', ne imavši na umu da je *quercus* ženskoga roda.

Sintaksa

Valencija i upotreba prijedloga

Jedna je od osobitosti medijevalnoga latinskoga jezika upotreba prijedloga u znatno većoj mjeri negoli u klasičnom latinskom.

U našim smo dokumentima uočili masovno korištenje prijedloga *de*, koji se ovdje koristi i na mjestima gdje ga klasičan jezik ne upotrebljava. Budući da je značenje prijedloga *de*, *ab* i *ex*

⁷⁹ Norberg: 1968: 7.

⁸⁰ CD, IV: 123-125.

vrlo blisko, u romanskim će jezicima prijedlog *de* gotovo potisnuti *ab* i *ex*.⁸¹ Kod nas je najprimjetniji *de* s ablativom kada se radi o glagolima koji prema svojoj valenciji (u klasičnom) zahtijevaju ablativ koji je poznat kao 'ablativ odvajanja' odnosno *ablativus separationis*, te mu kao takvom prijedlog nije potreban. Navest ćemo nekoliko takvih primjera: *recedens de villa*, *exit de rivulo*, *expellatur de villa*, *egrediens de oriente*... Uz *ablativus separationis* naši su srednjovjekovni pisari znali upotrijebiti i prijedlog *ab*: *recedere ab eadem*.

Pored ablativa odvajanja, upotrebu prijedloga *de* pronašli smo i na mjestu klasičnoga *ex*, što je, kako spomenusmo, karakteristika srednjovjekovnoga latinskoga jezika:⁸² *hospites de Jaztrabarcka*, *de comitatu*, *de Podgoria*, *de Petrina*, *de Zomobur*, *hospites de villa*, *hospites de Grez et Nova villa Zagrabie*, *aliquis de villa*, *de qualibet porta*.

Ponekad se *de* pronađe i na mjestu standardnoga ablativa načina (*ablativus modi*), pa ćemo tako u jednom od naših dokumenata pronaći primjer *de propria voluntate*, dok bi u klasičnoj upotrebi prijedlog zasigurno bio suvišan.

Iako medijevalni latinski ne slijedi strogo valencije glagola, i upotrebljava prijedloge u daleko većoj mjeri nego što to čini klasičan latinski, ipak ćemo se susresti s nekolicinom slučajeva napisanih upravo na standardan način. Pronašli smo glagol *intrare* uz akuzativ u četirima našim dokumentima (Perna, Petrinja, Samobor i Jastrebarsko) i prijedlog ni u jednom slučaju nije upotrijebljen: *intrare ipsam villam*. U svim četirima dokumentima upotrijebljen je identičan izraz, što nije rijetkost ni za brojna druga mjesta u obrađenim dokumentima. Stoga možemo reći da se susrećemo sa značajkama administrativnog stila, koji se odlikuje visokom formulaičnošću.

⁸¹ Perić, 1980: 3.

⁸² Rigg, 1996b: 87 i Perić, 1980: 3.

Korištenje prijedloga *super* u srednjovjekovnom latinskom na mjestu standardnoga *de* također je zamijećeno u ispravama koje smo obradili: *super causa*, *super equo*, *super aliquo*. Svi se ovi primjeri nalaze u većem broju naših povlastica, što nam ponovno svjedoči o pojavi formulaičnoga stila.

U formulaičnoj je upotrebi svoje mjesto pronašao i prijedlog *coram*, koji govori o nečijoj, po svoj prilici sudčevoj prisutnosti u određenoj situaciji: *coram iudice*, *coram nobis*...

Zavisne rečenice

Upotreba zavisno-složenih rečenica unutar dokumenata kojima smo se pozabavili ne odmiče naročito od klasičnog latinskog jezika. Pronašli smo mjesta za koja se na prvi pogled čini da ne slijede standardna pravila upotrebe konjunktiva u zavisnim rečenicama (*consecutio temporum*). Situacija je posve jasna: u glavnoj se rečenici nalazi historijsko vrijeme (*fecimus*, *concessimus*...), pa bismo stoga u zavisnoj rečenici svakako očekivali konjunktiv imperfekta. U našim su, međutim, primjerima upotrijebljeni konjunktivi prezenta (*valeat*, *possit*...). Ne preostaje nam ništa drugo nego zaključiti da pravila *consecutio temporum* našim srednjovjekovnim pisarima nisu bila odveć bliska. Uzmemo li, pak, u obzir ukupan kontekst u kojemu ovaj tekst nastaje, doći ćemo do zaključka da predikati glavnih rečenica na ovim mjestima funkcioniraju kao prezentski perfekti, jer nesumnjivo izriču radnju koja se dogodila neposredno prije pisanja, ili čak za vrijeme istoga. Stoga možemo konstatirati da su konjunktivi prezenta na ovim mjestima ipak vrlo vješto upotrijebljeni. Navest ćemo nekoliko ovakvih primjera iz obrađenih povlastica:

„Ut autem hec nostra donacio nullis unquam temporibus valeat retractari, presentes litteras sigilli nostri munimine fecimus roborari.“⁸³

„Et ut hec talis a nobis concessa libertas in dubium ulterius non possit revocari, (...) litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessimus.“⁸⁴

„Ne ea quae aguntur in tempore labantur cum eodem, prudentum stabilivit providentia litterarum testimonio roborari.“⁸⁵

„Et ut haec talis a nobis facta dispositio in irritum non possit revocari, (...) iussimus confirmari...“⁸⁶

„Praeterea concessimus eisdem, quod (...) possit (...) disponere.“⁸⁷

„Praeterea constituimus, quod nullus (...) possit iudicare...“⁸⁸

„Praeterea statuimus (...) ut (...) eligant...“⁸⁹

„Statuimus (...) ut (...) dare teneantur...“⁹⁰

„Et statuimus, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam...“⁹¹

„Statuimus etiam, quod (...) dare teneantur...“⁹²

„Et insuper ne aliquo indigeant, (...) contulimus...“⁹³

U dvama ćemo dokumentima ipak u ovim situacijama pronaći konjunktiv imperfekta:

⁸³ CD, III, 187.

⁸⁴ CD, III: 424 i CD, IV: 125.

⁸⁵ CD, III: 346.

⁸⁶ CD, III: 347.

⁸⁷ CD, III: 423.

⁸⁸ CD, III: 424.

⁸⁹ CD, III: 424.

⁹⁰ CD, III: 424.

⁹¹ CD, IV: 124.

⁹² CD, III: 346.

⁹³ CD, III: 346.

„Statuimus etiam, quod (...) in centuplo restitueret eisdem...”⁹⁴

Kako spomenusmo, najveći je dio zavisno-složenih rečenica u obrađenim dokumentima napisan uredno prema pravilima standardnoga klasičnoga latinskoga jezika. Navest ćemo pojedine primjere iz naših tekstova, a ispred njih i vrstu zavisne rečenice:

zahtjevne rečenice (uz *verba postulandi*): „*Flagitarunt ut dignaremur...*“ „*Suplicarunt, ut dignaremur...*“

namjerne: „*Decet nos adhibere pium favorem, ne veritas occultetur...*“ „*Talem concessimus libertatem, ut ... teneantur...*“

uzročne: „*Cum simus...*“; „*Cum cupiamus...*“

Apsolutni ablativ

Pojava apsolutnog ablativa za srednjovjekovno pisanje nije sasvim uobičajena, iako se ponekad zna naći. U našim privilegijima našli smo znatan broj apsolutnih ablativa, a njihova se upotreba ovdje može svesti na formulaičnu. Navest ćemo neke od njih: *transactis annis, testibus astantibus, omnibus scientibus, reclamacione postposita, ipso vivente et seculo transmigrante, considerata utilitate, ablatis omnibus, venditis bonis...*

Akuzativ s infinitivom

U klasičnom se latinskom jeziku uz glagole htijenja, percepcije, mišljenja, govorenja i sl. u najvećem broju slučajeva koristi konstrukcija akuzativa s infinitivom. U Vulgati se, međutim, na mjestu akuzativa s infinitivom počinje koristiti veznik *quia, quod, quoniam*. Upotreba spomenutih veznika na mjestu konstrukcije koja je u klasičnom latinskom sveprisutna, iz

⁹⁴ CD, IV: 123 i CD, IV: 165.

vulgarnog latinskog proširit će se i na srednjovjekovni.⁹⁵ Sasvim je diskutabilno koristi li se u ovim slučajevima indikativ ili konjunktiv, po svoj se prilici čini da su u upotrebi i jedno i drugo. Navest ćemo nekoliko primjera medijevalne manifestacije klasične konstrukcije pomoću spomenutih veznika: „*Volumus ad noticiam pervenire quod hospites suplicarunt, ut...*“; „*Volumus ad noticiam pervenire quod flagitarunt, ut...*“; „*Volumus declarare, quod concessimus, ut...*“; „*Ad universorum igitur volumus pervenire notitiam, quod nos (...) libertatem talem constituimus, ut omnem causam inter ipsos ortam praeter effusionem sanguinis maior villae eorundem, quem ipsimet exposuerint, iudicare tenetur.*“; „*(...) superaddentes eisdem, quod nulla causa inter ipsos ad certamen duelli debet pervenire.*“

Da su naši srednjovjekovni pisari itekako dobro vladali akuzativom s infinitivom i da su ga znali vrlo vješto upotrijebiti, dokazat ćemo navodeći nekoliko primjera: „*(...) petitiones eorum iustas et honestas esse cognoscentes (...)*“; „*Volumus ad noticiam pervenire...*“; „*Cum hospites se terra dicerent indigere...*“; „*A potestate comitis duximus eosdem eximendos...*“; „*Decet nos adhibere pium favorem...*“

Osim što smo u navedenim rečenicama primijetili konstrukciju akuzativa s infinitivom, uočili smo još neke od uzorno oponašanih klasičnih primjera, kao što su: ispravna valencija glagola *indigere* uz ablativ, *ducere* u značenju glagola mišljenja, upotreba gerundiva, akuzativ s infinitivom uz bezličan glagol *decere*.

Na kraju ovoga dijela možemo reći da sintaksa u obrađenim dokumentima na trenutke odiše karakteristikama medijevalnog latinskog jezika, ali su nam navedeni primjeri ponudili i zaključak da se pravilima standardnoga klasičnoga latinskoga jezika u XIII. stoljeću na našim područjima itekako dobro vladalo, iako se to nije uvijek pokazivalo u pisanoj ostavštini.

⁹⁵ Rigg, 1996b: 86.

Ortografija

U republikansko je doba latinski jezik imao klasičan izgovor, a u I. stoljeću postepeno se pojavljuje i tradicionalan način izgovaranja, koji će u srednjem vijeku posve prevladati. Klasičan latinski izgovor mnogo vjernije odražava pismo nego što to čini tradicionalni. Promjene tradicionalnoga izgovora sve će se više prenositi i u pismu. Tako dolazimo do jedne od glavnih osobitosti srednjovjekovne latinske ortografije, monoftongizacije. Važno je odmah napomenuti da je monoftongizacija u srednjem vijeku svakako bila pravilo. U našim smo dokumentima pronašli obilje primjera ove pojave. Isti su navedeni abecednim redom u tekstu niže, u istom obliku u kojemu su pronađeni u dokumentima. Uz njih su dodani i klasični oblici. Kod kronološki prvog privilegiranog naselja u XIII. stoljeću, Varaždina, pronašli smo sljedeće primjere: *Andree = Andreae, Croacie = Croatiae, Dalmacie = Dalmatiae, ecclesie = ecclesiae, edificiiis = aedificiis, hec = haec, Hungarie = Hungariae, individue = individuae, Lodomerie = Lodomeriae, mete = metae, prebere = praebere, prenominati = praenominati, prenominatorum = praenominatorum, querimoniam = quaerimoniam, Rame = Ramae, sancte = sanctae, Servie = Serviae, terre = terrae, ville = villae*. Kod drugog povlaštenog naselja, srednjovjekovne Perne očit su sljedeći primjeri: *Andre = Andreae, aque = aquae, aule = aulae, Croacie = Croatiae, Dalmacie = Dalmatiae, edificandas = aedificandas, Gallicie = Galliciae, Hungarie = Hungariae, individue = individuae, Lodomerie = Lodomeriae, marce = marcae, Mathie = Mathiae, nostre = nostrae, noticie = notitiae, predestinacione = praedestinatione, presumpserit = praesumpserit, preter = praeter, que = quae, Rame = Ramae, regie = regiae, seculo = saeculo, sancte = sanctae, Servie = Serviae, ville = villae*. Ni virovitički privilegij ne uskraćuje primjere monoftongizacije: *anime = animae, hec = haec, Jule = Julae, legaciones = legationes, plurime = plurimae, posite = positae, preterea = praeterea, que = quae, quecunque = quaecumque, Sclavonie = Slavoniae, ville = villae*. Nadalje slijedi Petrinja s primjerima iz svojega privilegija: *aule = aulae, castane = castanae,*

debite = debitaе, hec = haec, iusticie = iustitiaе, marce = marcae, mete = metae, nostre = nostrae, Petrine = Petrinae, predicti = praedicti, presumpserit = praesumpserit, preter = praeter, preterea = praeterea, preterire = praeterire, que = quae, regie = regiae, Sclavonie = Slavoniae. Obilje odstupanja od standardnoga načina pisanja diftonga 'ae' pokazuje se i u samoborskoj povlastici: aque = aquae, Chorovacie = Chorovatiae, concesse = concessae, Cumanie = Cumaniae, Dalmacie = Dalmatiae, dominice = dominicae, due = duae, enerrate = enerratae, Gallicie = Galliciae, Hungarie = Hungariae, Lodomerie = Lodomeriae, marce = marcae, memorie = memoriae, mete = metae, pie = piae, predicti = praedicti, presertim = praesertim, presumpserit = praesumpserit, preter = praeter, preterire = praeterire, que = quae, Rame = Ramae, sepeditis = saepeditis, Servie = Serviae. U jastrebarskom privilegiju pronalazimo sljedeće primjere: aule = aulae, Croacie = Croatiae, Cumanie = Cumaniae, Dalmacie = Dalmatiae, ecclesie = ecclesiae, Gallicie = Galliciae, hec = haec, Hungarie = Hungariae, Lodomerie = Lodomeriae, marce = marcae, nostre = nostrae, perpetue = perpetuae, preceptum = praeceptum, predicti = praedicti, predictorum = praedictorum, premissa = praemissa, preter = praeter, que = quae, Rame = Ramae, Sclavonie = Slavoniae, seculo = saeculo, Servie = Serviae. Kod Križevaca, kronološki posljednjeg privilegiranog naselja, koje svojim analizama obuhvaća naš rad, uočili smo ove primjere: adverse = adversae, due = duae, marce = marcae, preterea = praeterea, que = quae, Sclavonie = Slavoniae, sue = suae, tue = tuae, terre = terrae, ville = villae.

Vidjeli smo da je za srednjovjekovni latinski jezik pravilom postala pojava da se na mjestu klasičnoga 'ae' bilježi samo 'e', a ponekad ćemo se susresti s primjerima u kojima se upravo 'ae' upotrebljava na mjestima na kojima se u klasičnom latinskom nalazi samo 'e'. Ovakva se pojava naziva hiperkorektivizmom. Očit primjer hiperkorektivizma pronašli smo u Perninu privilegiju: *existentibus*. Klasično 'ae' i 'oe' pojavljuju se otprilike poslije 1100. godine kao 'e'.

Međutim, do prelaska u nestandardno 'e' klasično 'ae' i 'oe' proći će kroz jednu međufazu u kojoj će biti bilježeni pomoću takozvanog repatog e 'ẹ' koje je poznato i kao *e cedilla*.⁹⁶

S obzirom na tradicionalan način izgovaranja u srednjem se vijeku klasično “ti” u najvećem broju slučajeva piše kao „ci“:⁹⁷

Varaždin pokazuje sljedeće primjere: *Croacie = Croatiae, Dalmacie = Dalmatiae, gracia = gratia, discuciant = discutiant, donacio = donatio, incarnacione = incarnatione, iusticiam = iustitiam, petitiones = petitiones, presenciam = presentiam, quociens = quotiens, rationis = rationis*. Nešto veći broj primjera pisanja nestandardnoga 'ci' vidimo u povlastici Perne: *benivolencia = benivolentia, discucienda = discutienda, eciam = etiam, gracia = gratia, gracia = gratiae, iurisdiccione = iurisdictione, iusticia = iustitia, machinacionem = machinationem, noticie = notitiae, precium = pretium, predestinacione = praedestinatione, presenciam = presentiam, presencium = presentium, reclamacione = reclamacione, specialius = spetialius, terciat = tertia*. Virovitički privilegij: *diminucione = diminutione, eciam = etiam, gracia = gratia, incarnacione = incarnatione, legaciones = legationes, tocius = totius*. Velik broj slučajeva nudi i povlastica Petrinje: *benivolencia = benivolentia, decedencium = decedentium, eciam = etiam, generacionis = generationis, gracia = gratia, incarnacione = incarnatione, iurisdiccione = iurisdictione, iusticia = iustitia, iusticie = iustitiae, noticie = notitiae, precium = pretium, predestinacione = praedestinatione, porcione = portione, presencium = presentium, servicium = servitium, silencio = silentio, specialius = spetialius, tocius = totius*; kao i Samobora: *Chorovacie = Chorovatae, Dalmacie = Dalmatiae, eciam = etiam, Gallicie = Galliciae, gracia = gratia, incarnationis = incarnationis, noticiam = notitiam, precium = pretium, presencia = presentia, presenciam = presentiam, providencia = providentia, silencio = silentio*. Nakon samoborske, imamo priliku vidjeti primjere

⁹⁶ Rigg, 1996a: 79.

⁹⁷ Norberg, 1968: 6.

jastrebarske povlastice: *Croacie* = *Croatiae*, *Dalmacie* = *Dalmatiae*, *eciam* = *etiam*, *famulancium* = *famulantium*, *Gallicie* = *Galliciae*, *generacioni* = *generationi*, *generacionis* = *generationis*, *gracia* = *gratia*, *incarnacione* = *incarnatione*, *noticiam* = *notitiam*, *precium* = *pretium*, *presencia* = *presentia*, *presencium* = *presentium*, *silencio* = *silentio*, *tocius* = *totius*; te naposljetku križevačke: *citacio* = *citatio*, *eciam* = *etiam*, *hospicio* = *hospitio*, *iusticiam* = *iustitiam*, *presencia* = *presentia*, *presencium* = *presentium*, *produccio* = *productio*, *tercia* = *tertia*, *tercio* = *tertio*, *tocius* = *totius*, *villicacio* = *villicatio*, *villicacionem* = *villicationem*, *villicacionis* = *villicationis*.

Za razliku od ostalih povlastica, koje ovaj rad obrađuje, u vukovarskoj ne pronalazimo primjere srednjovjekovnoga pisanja, pa tako susrećemo riječi s diftongom „ae“ i slogom „ti“, na mjestu kojih u srednjovjekovnom latinskom stoji slovo „e“ te slog „ci“. Pogledajmo primjere u kojima vukovarski privilegij slijedi standardan način bilježenja diftonga 'ae' i zaobilazi pravilo srednjovjekovne prakse: *haec*, *praeparandas*, *praesentem*, *praesentibus*, *praeter*, *quae*, *Sclavoniae*, *terrae*, *villae*. Slijede primjeri pisanja sloga 'ti' na klasičan način: *dispositio*, *etiam*, *gratia*, *incarnatione*, *notitiam*, *providentia*, *totius*.

Vukovarski je privilegij u cijelosti napisan prema standardnom klasičnom pisanju i po tome se razlikuje od ostalih naših dokumenata. Petrinjski privilegij obiluje primjerima srednjovjekovnog latinskog jezika, ali u njemu nalazimo i dvije riječi napisane na standardan klasičan način: *presentia*, *scientibus*. Ova dva slučaja pisanja klasičnoga „ti“ u petrinjskom privilegiju možemo okvalificirati kao nedosljedne primjere upotrebe klasičnoga načina pisanja, jer smo u istom tekstu pronašli daleko veći broj primjera u kojima se na mjestu klasičnoga „ti“ nalazi nestandardno „ci“. Štoviše, dvije su riječi istoga korijena napisane na različit način. Radi se, naime, o imenici *presentia*, *ae*, *f.* koja je u našem dokumentu zapisana kao *presentia* i o aktivnom participu prezenta *presens*, *-ntis* koji je zabilježen kao *presencium*.

Među karakteristike srednjovjekovne latinske ortografije spada i takozvano epentetsko p. U srednji je vijek epentetsko p po svoj prilici došlo analogijom na primjere iz klasičnog latinskog. U klasičnom ćemo latinskom, na primjer, naići na oblike *sumpsi*, *dempsi*, u kojima je 'p' prevladalo, iako se ono nekada može izgubiti, pa ponekad imamo priliku vidjeti oblike *sumsi* i *demsi*. Tako srednjovjekovni latinski iza plozivnog konsonanta 'm' umeće 'p'.⁹⁸

Slijede primjeri epenteze pronađeni u našim dokumentima. Varaždin: *dampnum* = *damnum*; Perna: *dampnum* = *damnum*, *calumpnians* = *calumnians*, *calumpniaretur* = *calumniaretur*; Petrinja: *calumpnias* = *calumnias*, *calumpniaretur* = *calumniaretur*, *dampnum* = *damnum*, *sclavonice* = *slavonicae*, *Sclavonie* = *Slavoniae*; Samobor: *calumpnians* = *calumnians*, *calumpniatur* = *calumniatur*, *dampnum* = *damnum*; Jastrebarsko: *dampnum* = *damnum*; Križevci: *condampnetur* = *condamnetur*.

U našim primjerima epentetsko p prevladava u dvjema riječima: *damnum* i *calumnia*. Pojavu epenteze unutar riječi *damnum* zateći ćemo i u kasnom latinskom, dok se ista unutar riječi *calumnia* pojavljuje tek u srednjem vijeku.

Nedostatak asimilacije nije mahom odlika srednjovjekovnoga latinskoga jezika, nju pronalazimo i u primjerima iz klasičnoga latinskoga, ali ona nije najuzornija. Navest ćemo primjere obrađenih dokumenata. Varaždin: *unquam* = *umquam*; Perna: *aministrari* = *administrari*, *inpeterent* = *impeterent*; Virovitica: *computati* = *computati*, *cuicunque* = *cuicumque*, *quecunque* = *quaecumque*; Petrinja: *cuicunque* = *cuicumque*, *inpeterent* = *impeterent*, *quemcunque* = *quemcumque*, *ubicunque* = *ubicumque*; Samobor: *cuicunque* = *cuicumque*, *inpensione* = *impensione*, *inpeterent* = *impeterent*, *quemcunque* = *quemcumque*, *ubicunque* = *ubicumque*; Jastrebarsko: *proud* = *prout*, *quemcunque* = *quemcumque*,

⁹⁸ Rigg, 1996a: 79.

quocunque = quocumque, ubicunque = ubicumque; Križevci: *cuicunque = cuicumque, inpetatur = impetatur, inpetitori = impetitori*.

Do 17. i 18. stoljeća upotreba u/v nije, kao danas, razlikovala samoglasnik ili suglasnik. U današnje se vrijeme slovo 'u' uvijek nalazi na samoglasničkoj poziciji, a 'v' na suglasničkoj. U srednjem su vijeku postojale različite varijante zapisivanja glasova [u] i [v]. U našim ćemo dokumentima naići na situacije gdje se [u] i [v] bilježe upravo u skladu s danas uobičajenim načinom pisanja. Primijetiti ćemo i velik broj slučajeva gdje se 'u' bilježi na mjestu suglasnika kao i one u kojima je 'v' naznačen kao samoglasnik (v. Tablicu 1). Upotreba slova 'u' bila je normalna i za [u] i [v], a 'v' je uglavnom dolazilo na početku riječi, bilo u službi suglasnika [v] ili pak samoglasnika [u].⁹⁹

	Današnji način bilježenja	'u' na mjestu [v]	'v' na mjestu [u]
Varaždin	unitatis, vadit...	fauorem, priuilegio, commouerit, soluet, soluere, renouatur, bouem, siue...	Vt
Perna	volumus, vero valentem, ville...	indiuidue, beniuolencia, uolumus, persoluat, uel, viuento, boue, deuoluatur, diuertitur, uadit, uero, viuento	vsus, vbicumque, vbi, vnum vnus
Virovitica	voluerint, venditis...	stabiliuit superuenientibus, siue persoluere, reuocari ciuibus	vniuersis, vniuersitas vt, vna, vnum
Petrinja	ut, voluntarie, valorem, villam, videlicet, voluerint, undique, viam...	Sclauonie, peruenerit, beniuolencia, uolumus, uero, uiuento, uoluerit, uel, boue, deuoluatur, uoluerit, uulgo, uocatur, fluuium, uadit, uineas, uiam, ueniendo, saluis...	Vnius
Samobor	Ubicunque, vadit, villa, utilitate	Serue, interuentu, subueniri, fauorem, uel, ueritas, vniuersorum, uolumus, peruenire,	Vbicunque, vniuersorum, vt, vbi, vsque, Vt

⁹⁹ Rigg, 1996a: 79.

		uidimus, uoluntarie, uiuente, uidelicet, uilla, uulgo, uero...	
Jastrebarsko	ut, videlicet, Ut, unius, ubicunque, ubi,...	Seruie, vniuersis, uolumus, peruenire, uoluntarie, uel, ualorem, uadit, uirgultum, riuulum, silua...	Vniuersis, Vt
Vukovar	Sclavoniae, stabilivit, universorum, volumus, villa, vinctum, fluvium, vult, ut...	Prouidentia, persoluerent	
Križevci	utilitate, villa, volumus, vero, unius, vel, voluntarie...	Sclauonie, locauimus, soluere, siue, uero, ciuem, fluuium, peruenit...	Vt

Tablica 1. Upotreba slova 'u' i 'v'.

Kao jedna od odlika srednjovjekovne latinske ortografije manifestira se pisanje 'w' na mjestu dvaju 'u'.¹⁰⁰ Pronašli smo dva takva slučaja; jedan u privilegiju Perne¹⁰¹: *wlgariter* = *vulgariter* (*uulgariter*) te drugi u križevačkoj povlastici¹⁰²: *wlnus* = *vulnus* (*uulnus*).

Sasvim je uobičajena pojava upotreba jednoga konsonanta na mjestima gdje su u klasičnom stajala dva.¹⁰³ Tako ćemo u virovitičkom privilegiju¹⁰⁴ pronaći primjer monogramizacije: *quatuor* = *quattuor*.

Ispred slova 'a' u srednjem vijeku na mjestu standardnoga 'c' često se zna naći 'ch' ili 'k'.¹⁰⁵ Ovakav smo primjer uočili u privilegiju koji je dodijeljen Samoboru¹⁰⁶: *karissimi* = *carissimi*.

Nerijetko se u srednjem vijeku klasično 'y' pojavljuje se kao 'i':¹⁰⁷ *sylva*¹⁰⁸. Pronašli smo i primjer u kojemu je na mjesto klasičnoga 'i' zabilježeno 'y' (*ydoneos*¹⁰⁹), što ćemo uvrstiti u primjere hiperkorektivizma.

¹⁰⁰ Rigg, 1996a: 79.

¹⁰¹ CD, III: 253.

¹⁰² CD, IV: 490.

¹⁰³ Rigg, 1996a: 79.

¹⁰⁴ CD, III: 423.

¹⁰⁵ Rigg, 1996a: 80.

¹⁰⁶ CD, IV: 164.

Vokabular

Vokabular obrađenih dokumenata pokazuje kudikamo više srednjovjekovnih značajki nego njihova morfologija i sintaksa.

U klasičnom latinskom ne postoje određeni i neodređeni članovi. U medijevalnom će se razdoblju ove razlike početi definirati te će se tako *ille* i *ipse* koristiti u službi određenoga, a *quidam* neodređenoga člana. Kako određeni član obično označava nekoga tko je u tekstu već spomenut, u srednjovjekovni latinski ulazi tradicija uporabe participa *antedictus*, *praedictus*, *suprascriptus*, *prenominatus*, *memoratus* i sl. u službi pokazne zamjenice.¹¹⁰ Kao zamjena za standardno klasično *hic* srednji vijek upotrebljava aktivan particip *praesens*.¹¹¹ (Ovdje valja spomenuti da se riječju 'presens' u diplomatici vrlo često označava i ispravu.) Da su se i na našim prostorima u XIII. stoljeću u ovu svrhu ponekad koristili participi, pokazat ćemo primjerima iz povlastica koje su zadobivala već spomenuta naselja. Kod varaždinskog privilegija naći ćemo sljedeće participe: *prenominati (hospites)*, *prenominatorum (hospitum)*, *presentes (litteras)*; u povlastici koju je dobila Perna ove: *dicta (causa)*, *nominata (aqua)*, *prenominatum (Chemernica)*, *presencium*; Vukovar: *praesentem (litteram)*; Virovitica: *presens (scriptum)*; Petrinja: *iamdictorum (hospitum)*, *predicti (hospites)*, *predicta (terra)*, *presencium (hominum)*, *presens (scriptum)*, *supradictarum (terrarum)*; Samobor: *enerrate (libertatis)*, *memorati (fratris)*, *predicti (hospites)*, *(sub libertate) prefata*, *presens (scriptum)*, *presentem (litteram)*, *sepedictis (hospitibus)*; Jastrebarsko: *predicti (hospites)*, *predictorum (hominum)*, *presentes (litteras)*; Križevci: *antedicti (hospites)*, *presens (scriptum)*, *presentes (litteras)*.

¹⁰⁷ Rigg, 1996a: 79.

¹⁰⁸ CD, III: 346.

¹⁰⁹ CD, III: 186.

¹¹⁰ Rigg, 1996b: 86 i Norberg, 1968: 2.

¹¹¹ Norberg, 1968: 2.

Obradivši ponuđene dokumente, uočili smo da su se participi ponekad znali upotrijebiti u službi pokazne zamjenice, međutim, u puno su većem broju slučajeva korištene pokazne zamjenice: *idem, eadem, idem; hic, haec, hoc; ipse, ipsa, ipsum; is, ea, id*, a ni upotreba odnosne zamjenice *qui, quae, quod*, kao i neke od njezinih složenica nije prošla neopaženo.

I u upotrebi osobnih zamjenica primjećujemo srednjovjekovne značajke. Još od carskoga razdoblja car, odnosno vladar, u prilici govorenja o sebi koristi množinu, a ne jedninu. Isto se tako pri obraćanju vladaru ne koristi drugo lice singulara, već upravo plurala. Ovakva se upotreba množine naziva *pluralis maiestatis*. Korištenje množine radi izricanja vladareva veličanstva (*pluralis maiestatis*) valja razlikovati od upotrebe množine u svrhu naznake skromnosti. Ona se pak može definirati kao nesebična uporaba množine kada govorimo o vlastitim ostvarenjima i postignućima (*pluralis modestiae*). Obraćanje vladaru u množini jako se brzo širi i na ostale slojeve društva, pa se 'vi' govori svakome iz poštovanja, što nam ni danas nije strano.¹¹² Primjere *pluralis maiestatis* pronalazimo u gotovo svim našim dokumentima, a ovo su neki od njih: *hospites nostri, iurisdiccio nostra, nos concessimus, nos confirmamus, nos constituimus, nos duximus, nos locavimus, nos significamus, nos statuimus, nos volumus, sigillum nostrum, sumus preordinati, nostra presencia...*

Kada se govorilo ili pisalo o vladaru, nerijetko se uz njegovu osobu navode i počasne titule,¹¹³ pa ćemo tako naići na sljedeće primjere: *regia celsitudo, regia maiestas, regia sublimitas, rex gloriosus, rex illustrissimus, rex karissimus, rex summus, rex supremus...*

Srednji će vijek vokabular latinskoga jezika obogatiti nekim posve novim riječima koje svoju etimologiju pronalaze u drugim stranim jezicima. Tako ćemo u našim slučajevima pronaći nekolicinu riječi nastalih prema hrvatskim, njemačkim, ili pak korijenima nekih drugih jezika, među kojima će se ponekad naći i latinski. Pogledajmo skupinu novih riječi:

¹¹² Norberg, 1968: 2.

¹¹³ Norberg, 1968: 2.

banus (nova riječ u latinskom jeziku, a dolazi od avarske riječi *bajan*); *burgensis* (svoju etimologiju ima u njemačkoj riječi *Burg* – 'grad' ili 'utvrda',¹¹⁴ pa se ovom riječju označavaju oni koji u gradu žive, a to su građani); *castana* (nova riječ za kesten, nastala prema hrvatskoj riječi); *dextrarius* (nova latinska riječ koja je nastala od klasične latinske osnove sa sufiksom; ovom se riječju označavalo konja koji se koristio u ratovima i bitkama); *hodut* (mogla bi biti riječ za 'hod', 'put' ili 'stazu'); *horozt/harazt* (nastale su prema hrvatskoj riječi za hrast); *iobagio* (riječ koja u latinski dolazi iz mađarskoga i znači 'seljak' ili 'kmet'; u našim se slučajevima često spominju kao *iobagiones castri* – službenici koji brinu za utvrdu i čine njezinu posadu); *maior villae* (u srednjem vijeku označava službu načelnika, a dolazi od dviju latinskih riječi - komparativa muškog roda pridjeva *magnus*, 3, te genitiva imenice *villa*, *ae*, *f.*); *marturina* (nova riječ u latinskom i znači 'kmetski porez'); *ozcurus* (vjerojatno 'oskoruša'); *rihtardus* (nastala je prema njemačkoj riječi *Richer* i znači 'sudac')¹¹⁵ *zalusina* ('zalaznina' ili 'zalužina' predstavlja dar koji su vladari, pored poreza, ubirali od svojih podređenika).

Uz ove, potpuno nove latinizirane riječi, pronaći ćemo u našim tekstovima i brojne riječi iz klasičnog latinskog, koje su se s vremenom udaljile od svojih prvotnih značenja te u medijevalnom razdoblju zadobile posve drugačije konotacije. U obrađenim povlasticama pronalazimo sljedeće primjere:

capitaneus (srednjovjekovna riječ za kapetana, a u klasičnom latinskom postoji pridjev *capitaneus* koji znači 'najveći'); *castrum* (u srednjem vijeku 'utvrda', u klasičnom latinskom postoji kao *plurale tantum castra* i označava bojni tabor); *comes* (u srednjem vijeku *comes* je 'župan'; od kraja carskoga razdoblja vladarevi su se službenici nazivali *comites*,¹¹⁶ a u klasičnom latinskom ova riječ ima značenje 'drug' ili 'pratitelj'); *defensor* (u srednjem vijeku *defensor* je jedna od službi koja se uglavnom prevodi kao 'pokrovitelj', a u klasičnom

¹¹⁴ Klaić, 1990: 259.

¹¹⁵ Klaić, 1990: 259.

¹¹⁶ Norberg 1968 1-2.

latinskom označava zaštitnika,); **forum** (u srednjem vijeku *forum* označava sajam i zna se upotrijebiti metonimijski kao naznaka za mjesto na kojemu se trgovalo, a u klasičnom latinskom *forum* je 'trg', iako je i tada znao imati metonimijsko značenje i predstavljao državne i pravne poslove); **hospites** (u srednjovjekovnom latinskom ovom se riječju označavaju svi kolonisti, strani doseljenici, ali i domaće stanovništvo; u našim slučajevima ova riječ gotovo uvijek označava građane pojedinoga povlaštenoga mjesta,¹¹⁷ a u klasičnom latinskom domaćina, gosta, stranca); **magister** (u srednjem vijeku *magister* označava dvorskoga službenika, najčešće se koristi uz kakav genitiv množine te tako predstavlja naziv određene službe, a u klasičnom latinskom *magister* znači 'učitelj'; u našim se povlasticama *magister* pojavljuje kao: **magister agazonum** (dolazi od klasične riječi *agaso*, i ova služba označava konjušara), **magister dapiferorum** (prema klasično-latinskoj riječi *daps*, -is, f., *magister dapiferorum* znači poslužitelj), **magistratus pincernarum** (vinotoča), **magister tavernicorum/thauarnicorum/towernicorum** (vrlo ugledna čast u Ugarsko–hrvatskom kraljevstvu, *magister tavernicorum* bio je glavni kraljevski blagajnik); **quondam** (u klasičnom latinskom koristi se kao vremenski prilog sa značenjem 'jednom' ili 'nekoć', tek se u kasnom latinskom koristi na natpisima u službi pridjeva 'pokojni' te se u istoj toj funkciji javlja formulaično u našim povlasticama); **superaddere** (zanimljivo je spomenuti da se glagol *superaddere* u prozi u klasičnom latinskom uopće ne upotrebljava, pronaći ćemo ga tek u poetskim pisanjima Propercija i Vergilija, a u vukovarskom se privilegiju upotrebljava kao glagol govorenja); **villa** (u srednjem vijeku ima značenje 'naselje' ili 'općina', dok u klasičnom latinskom *villa* označava seosku kuću, često je pronalazimo kao *villa rustica*).

S pojavom kršćanstva također dolaze nove riječi, odnosno riječi s novim značenjima i drugačijim tumačenjima od onih koja su imale u klasičnom latinskom:¹¹⁸

¹¹⁷ Klaić, 1990: 255.

¹¹⁸ Norberg, 1968: 2.

annus gracie ili *annus Domini* (formulaičan je izraz koji se nalazi u diplomatskoj dataciji dokumenta i tim se izrazom datira godina po rođenju Isusa Krista); *aula* (u srednjovjekovnom latinskom označuje kraljevski dvor i to kao instituciju, a u klasičnom kraljevski dvorac, ali samo kao građevinu); *benivolencia* (u srednjem vijeku označava dobrohotnost Božju, a postoji i u klasičnom i znači dobronamjernost); *cambium* (srednjovjekovna riječ, znači 'zamjena' ili 'najam'); *crucifer* (kršćanska riječ, označavala je Isusa koji nosi križ, a u našim dokumentima označava raspelo na javnome mjestu); *fideles* (u srednjem vijeku predstavlja vjernike na kršćanski način,¹¹⁹ dok je u klasičnom latinskom njezino značenje bazirano na iskrenost i povjerenje, bez naročitih vjerskih konotacija); *gracia* (postoji i u klasičnom, ali se u medijevalnom latinskom odnosi isključivo na milost Božju); *incarnacio* (kršćanska riječ koja se koristi u datiranju po utjelovljenju Gospodinovu); *providencia* (je i klasična riječ, ali u srednjem vijeku ima kršćansko značenje i predstavlja providnost Božju); *pristaldus* (crkveni čovjek – pristald), *prepositus* (crkvena dužnost – prepošt), *scriptum* (postoji i u klasičnom latinskom, a u našim se dokumentima koristi isključivo formulaično kao oznaka za napisanu ispravu kojom se određenom mjestu daju slobode); *trinitas* (jedna od riječi koja dolazi s pojavom kršćanstva¹²⁰, u našim je dokumentima sveprisutna i označava Presveto Trojstvo); *unitas* (kršćanska riječ za jedinstvo u vjeri prema Bogu).

¹¹⁹ Norberg, 1968: 3.

¹²⁰ Norberg, 1968: 3.

Diplomatička analiza

Diplomatika je pomoćna povijesna znanost koja proučava dokumente kako bi utvrdila njihovu autentičnost. Svoju etimologiju pronalazi u grčkoj riječi *διπλόω*, latinski *duplico* – udvostručiti. U početku 'diploma' označava svaki dokument napisan na dvije međusobno spojene pločice. U srednjem vijeku riječ 'diploma' upotrebljavana je vrlo rijetko i označava carski privilegij, a od humanizma označava svečanu ispravu. Diplomatika se dakle bavi diplomama i ispravama. Isprava u užem smislu predstavlja svjedočanstvo o pravnom činu koje je zapisano u određenoj formi. Ispravu tvore tri bitne značajke: 1. mora biti pisana, 2. njezin sadržaj mora biti pravni čin, 3. oblik u kojemu je isprava zapisana mora biti točno propisan.¹²¹

Dokumente u užem smislu možemo podijeliti na javne (to su oni koje izdaje osoba od javnoga ugleda, kao što su upravo u našem slučaju vladari) te privatne (oni koji zapisuju poslove sklopljene među privatnim osobama). Kada pak govorimo o ispravama u širem smislu, onda razlikujemo: *mandata* (dokumenti administrativnog, a ne pravnog karaktera, pomoću njih viša vlast nižoj poručuje kakvu naredbu), *epistulae* (spisi koji sadržavaju korespondenciju javnih osoba) i *acta* (spisi koji prate radnje uz pravni čin, mogu nastati prije ili poslije same isprave, to mogu biti molbe, izvješća, bilješke...)¹²²

Svaka isprava ima svoje sudionike, a to su: auktor – osoba koja vrši pravnu radnju (u našem slučaju *auctor* je vladar koji svojom ispravom daje privilegije pojedinome naselju); destinatar predstavlja osobu kojoj je pravni čin namijenjen; pisar je osoba koja piše dokument tj. svjedočanstvo o pravnome činu. Pored ovih triju najzastupljenijih sudionika isprave, postoje

¹²¹ Stipišić, 1985: 142.

¹²² Stipišić, 1985: 142.

još: rogatar koji se pojavljuje u privatnim (notarskim) dokumentima, to je osoba koja je zamoljena da napiše dokument; diktator je osoba koja oblikuje tekst dokumenta u velikim kancelarijama.¹²³

Krajem XI. i početkom XII. stoljeća još nisu postojala ustaljena pravila prema kojima bi se izdavale isprave. Nisu se pisale nužno na kraljevskom dvoru, niti je bilo osobe koja je za to zadužena; mogla je biti napisana bilo gdje, samo je bilo važno da kralj naposljetku pristane da se isprava potvrdi njegovim kraljevskim pečatom.¹²⁴ Kako tijekom XII. stoljeća bude raslo povjerenje u isprave, broj će kraljevskih isprava, jer su jedino one imale ugled, sve više i više rasti, pa će samim time biti potrebno uvesti neki vid organizacije oko izdavanja isprava.¹²⁵ Proces nastanka javne isprave imao je svoju proceduru. Pravnome bi činu uvijek prethodili određeni poslovi. Nerijetko je auktor ispravu izdavao na zamolbu odnosno traženje destinatar. Ako se isprava izdaje *ad petitionem* destinatar, onda to znači da je destinatar prethodno auktora usmenim ili pismenim putem zamolio za izdavanje isprave koja će sadržavati određene povlastice. Pravni se čin manifestirao kao provođenje auktorove odluke. On je unilateralan u slučaju kada pravna odluka ovisi o htijenju auktora, ali je bilateralan ukoliko ovisi o volji dviju osoba. Nakon pravnoga čina uslijedila bi naredba da se isprava sastavi. Nakon ovih poslova dolazi proces pisanja isprave. Najprije bi, dakle, nastao koncept isprave, a onda i njezin original. Isprava je morala proći i proces rekognicije, koji predstavlja priznanje da isprava odgovara auktorovoj volji i kriterijima kancelarije. Nakon rekognicije slijedi potvrda, poznata kao konvalidacija, da je isprava vjerodostojna, a to se uglavnom postiže potpisom auktora ili pečatom. Često ćemo u govoru o ispravama čuti za registre.

¹²³ Stipišić, 1985: 158.

¹²⁴ Tanodi, 1944: 2.

¹²⁵ Tanodi, 1944: 2.

Registri su, naime, bile knjige u koje bi se, radi dostupnosti prijepisa isprave, prepisivao njezin tekst. I naposljetku bi se isprava u vidu svečanoga čina predala destinataru.¹²⁶

U početku (prva polovica XII. stoljeća) tekst isprave nije sastavljao notar ili kancelar, nego upravo onaj tko je ispravu i tražio, a notar je bio pečatar, što je bila funkcija od velikoga ugleda, prisjetimo li se snage i moći koju je pečat imao. Sredinom XIII. stoljeća notar/kancelar i piše i pečati isprave. Ovo je razdoblje i vrijeme početaka kancelarije. S vremenom će notar/kancelar i pisati, ali i sastavljati isprave. Od kraja XII. stoljeća kao glavna osoba pri izdavanju kraljevih isprava sve se više spominje kancelar, a manje notar. Najveći će svoj napredak isprava doživjeti u XIII. stoljeću. Povjerenje u isprave neopisivo će narasti, a time se umnožio i broj zahtjeva za njihovim izdavanjem i upravo se zbog njihove brojnosti nije za svaku moglo tražiti kraljev pristanak. Stoga će isprave početi izdavati tkz. *loca credibilia* – vjerodostojna mjesta – kaptoli i samostani. U XIII. se stoljeću notar gotovo i ne spominje, nego ga je u potpunosti zamijenio kancelar, koji je uživao veliko kraljevo povjerenje. Kancelari su bili uglavnom crkveni dostojanstvenici. Od godine 1209. susrećemo i podkancelara (*vicecancellarius*), koji je znao mijenjati kancelara zauzeta crkvenim poslovima. U daleko se većem broju podkancelar susreće od druge polovice XIII. stoljeća. Kroz XIII. stoljeće oblikovat će se i tri temeljne vrste isprava: privilegiji (*litterae privilegiales*), otvoreni listovi (*litterae patentes*) i zatvoreni listovi (*litterae clausae*). Privilegij je ustvari beneficij, karakterizira ga viseći pečat i on nekom pravnom činu daje trajnu vrijednost.¹²⁷ Unutar privilegija u XIII. stoljeću susrećemo najveći broj darovnica, kakve su odreda i isprave koje mi obrađujemo unutar ovoga rada.

Kako bi utvrdila autentičnost pojedine isprave, diplomatika proučava njezine unutarnje i vanjske karakteristike. U unutarnje karakteristike isprave ubrajamo njezinu strukturu, jezik i

¹²⁶ Stipišić, 1985: 160.

¹²⁷ Tanodi, 1944: 3-4.

stil. Jezikom naših isprava pozabavili smo se na drugom mjestu ovoga rada, a sada ćemo pobliže promotriti njihove strukture. Strukturu isprave sačinjavaju tri osnovna dijela: uvod poznat kao protokol, sredina koja se naziva tekstom ili korpusom isprave te zaključak ili eshatokol.¹²⁸ Svaki se od ovih osnovnih dijelova isprave sastoji i od nekoliko poddijelova. Pogledajmo s čime smo se sve suočili unutar pojedinih dijelova naših isprava.

Struktura isprava

Protokol

Već nam je poznato da su ispravama, kojima se bavi ovaj rad, naši vladari u XIII. stoljeću davali povlastice odabranim naseljima, koja su tako zadobivala status slobodnih kraljevskih gradova. U ovom se slučaju radi o privilegijima s naših područja. Privilegiji, naime, mogu biti svečani i obični. Vidjet ćemo da svečani započinju invokacijom imena Božjega, a ona predstavlja očit znak prisustva kršćanskoga duha i kršćanske kulture u srednjem vijeku.¹²⁹ Invokacija može biti verbalna, koja se izražava riječima, te simbolička, koja je izražena kakvim znakom.¹³⁰ Nakon XII. stoljeća najčešće je u upotrebi verbalna invokacija. Nakon vremena Stjepana V. invokacija će gotovo iščeznuti. U našim ćemo se privilegijima s invokacijom, isključivo verbalnom, susresti kod dvaju kronološki prvih povlaštenih naselja, Varaždina i Perne. Izrečena je na sljedeći način: *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis*. Za razliku od njih, ostalih šest privilegija spadaju u skupinu običnih i oni ne započinju invokacijom nego intitulacijom. U svečanim pak privilegijima, varaždinskom i privilegiju Perne, intitulacija slijedi nakon invokacije. Intitulacija se, naime, manifestira kao navođenje imena pisca, odnosno auktora kojega Tanodi naziva *persona salutans*.¹³¹ To je

¹²⁸ Stipišić, 1985: 150.

¹²⁹ Tanodi, 1944: 5.

¹³⁰ Stipišić, 1985: 150.

¹³¹ Tanodi, 1944: 5.

osoba koja izdaje ispravu. U našim se slučajevima radi o vladaru, kralju koji privilegira neko naselje. U svim se dokumentima ime vladara (bilo Bele, bilo Kolomana) navodi u trećem licu jednine, osim kod kronološki posljednjeg privilegija, Križevaca, u kojemu ban Stjepan koristi već spomenutu *pluralis maiestatis* (*Nos Stephanus, banus...*) Krajem XII. i u XIII. stoljeću između imena vladara i njegove titule dolazi devociona formula kao znak vladareve podložnosti Bogu, a glasi *dei gracia*, dok iza titule dolaze mjesta ili narodi kojima je vladar nadređen.¹³² U pojedinim su našim dokumentima mjesta ili narodi kojima kralj vlada izrečeni ispred njegove titule. Kod naših se običnih privilegija nakon mjesta ili naroda kojima vladar kraljuje nalazi inskripcija, a to je navođenje imena destinatar, odnosno osobe ili osoba kojima je isprava namijenjena i koji njome nešto zadobivaju. Destinatar se naziva i *persona salutata*.¹³³ Pogledajmo nekoliko primjera inskripcije iz naših dokumenata: *universis presens scriptum inspecturis; universis presentes litteras inspecturis; omnibus Christi fidelibus, ad quos presens scriptum pervenerit* i sl.

U svečanim privilegijima, u našem su slučaju to Varaždin i Perna, nakon titule dolazi *formula perpetuitatis* koja glasi *in perpetuum*, i tom se formulom označava vječna vrijednost isprave.¹³⁴ Za razliku od svečanih, u običnim privilegijima umjesto formule *perpetuitatis* dolazi salutacija koja obično glasi *salutem et omne bonum*, ili *salutem in eo qui regibus dat salutem*. Međutim, u križevačkom privilegiju salutaciju, isto kao ni formulu *perpetuitatis* nismo pronašli.

Korpus

Nakon protokola slijedi korpus ili tijelo isprave, unutar kojega ćemo također pronaći nekoliko poddijelova. Korpus počinje arengom, bez koje bi isprava u pravnom smislu nesmetano

¹³² Tanodi, 1944: 5.

¹³³ Tanodi, 1944: 5.

¹³⁴ Tanodi, 1944: 5.

mogla djelovati. Velika je, međutim, važnost arenge u tome što ispravi daje svojevrsan dignitet, ona doprinosi svečanosti isprave.¹³⁵ Arenga naime izražava neku filozofsku, teološku, moralnu ili pravnu misao.¹³⁶ Ona izriče kraljevo dostojanstvo i brigu za podanike, a kod darovnica njegovu darežljivost. U našim je dokumentima sveprisutna i pronalazimo njezine ustaljene sintagme poput sljedećih: *regia celsitudo*; *regia sublimitas*; *benivolencia et predestinacio regis*; *providentia* ili *sagacitas prudentum*. U križevačkom privilegiju arengu nismo pronašli. Nakon arenge slijedi promulgacija, koja je naziv dobila prema latinskom glagolu *promulgare* – javno oglasiti. Promulgacija se od arenge uglavnom odvađa riječju *quapropter* ili *proinde* i predstavlja kratku formulu koja najavljuje sadržaj isprave.¹³⁷ Navest ćemo neke primjere promulgacije iz obrađenih isprava: *Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare...*; *Ad universorum igitur volumus pervenire notitiam...*; *Noscat igitur tam presens universitas quam futura...*; *Eapropter ad noticiam universorum volumus pervenire...*; itd. U varaždinskoj darovnici promulgacije nema.

Naracija ili ekspozicija iznosi stanje koje je prethodilo izdavanju isprave, nerijetko nabroja zasluge destinataru te obično sadrži i peticiju destinataru i intervenciju drugih osoba na auktoru da se destinataru izvrši njegova peticija.¹³⁸ U našim su dokumentima naracije uglavnom sadržane od informacija kako su građani pojedinoga naselja došli do kraljeve osobe i zamolili ga za određene slobode, prava, granice i sl. Pogledajmo neke od primjera: *Hinc est, quod dilecti ac fideles hospites nostri in villa Worost commorantes, ad nostram accedentes presenciam, suam effunderunt querimoniam...*; *Proinde ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod hospites nostri de Jaztrabarcka de comitatu de Podgoria nobis humiliter suplicarunt, ut libertatem qua utuntur hospites nostri de Petrina et de*

¹³⁵ Stipišić, 1985: 151.

¹³⁶ Tanodi, 1944: 6.

¹³⁷ Stipišić, 1985: 151.

¹³⁸ Stipišić, 1985: 151.

Zomobur eis concedere dignaremur... Kod Perne, Vukovara, Virovitice i Petrinje naraciju nismo našli.

Kada je u pitanju pravni čin onda najvažniji dio isprave predstavlja dispozicija. U tom je dijelu iskazan bilo materijalni, bilo moralni sadržaj koji se dodjeljuje destinataru.¹³⁹ Dispozicija je dio koji je u našim povlasticama daleko opsežniji od svih drugih dijelova unutar strukture isprave. Dispozicije naših privilegija sadrže iscrpno opisana prava i slobode građana te podrobno obrađene i zabilježene granice njihovih područja.

Nakon dispozicije u našim povlasticama slijedi koroboracija. Koroboracija je inače u diplomatici jedan od triju dijelova finalnih klauzula. Pored koroboracije, u finalne se klauzule ubrajaju takozvane manje finalne klauzule i dio koji se naziva sankcija.¹⁴⁰ Njih, međutim, u našim dokumentima nismo pronašli, pa ćemo se posvetiti koroboraciji. Koroboracija je dakle formula koja osnažuje izrečeni pravni čin, i na taj se način ispravi daje svjedočanstvo i trajna vrijednost (počinje uglavnom riječima: *ut autem, ut igitur, nos igitur*).¹⁴¹ Pogledajmo nekoliko primjera koroboracije iz dokumenata kojima smo se pozabavili: „*Ut autem hec nostra donacio nullis unquam temporibus valeat retractari, presentes litteras sigilli nostri munimine fecimus roborari.*“; „*Et ut haec talis a nobis facta dispositio in irritum non possit revocari, consilio et consensu iobagionum nostrorum praesentem sigilli nostri munimine iussimus confirmari; superaddentes eisdem, quod nulla causa inter ipsos ad certamen duelli debet pervenire.*“; „*Ut igitur premissa robur perpetue optineant firmitatis, presentes litteras in testimonium perpetue firmitatis dari fecimus sigilli nostri duplicis munimine roboratas.*“ Koroboracija je ujedno i posljednji dio tijela ili korpusa isprave.

¹³⁹ Stipišić, 1985: 151.

¹⁴⁰ Stipišić, 1985: 152.

¹⁴¹ Stipišić, 1985: 152.

Eshatokol

Naposljetku preostaje treći dio strukture isprave, a to je eshatokol. Unutar eshatokola možemo nabrojati tri dijela: 1. potpisi i znakovi koji u najvećoj mjeri pridonose vjerodostojnosti isprave; 2. datacija koja sadrži mjesto i vrijeme u koje je isprava izdana. Vrijeme uglavnom obuhvaća godinu nastanka isprave, dan računat po rimskom kalendaru i godinu kraljeva vladanja.¹⁴² Nakon datacije zna doći aprekacija kojom se izražava želja svih sudionika da se sadržaj isprave ostvari.¹⁴³ Aprekaciju u našim slučajevima nismo pronašli.

U našim povlasticama sve datacije počinju riječima „*datum per manus*“ ili „*datum in*“. Neke, dakle, navode i imena dostojanstvenika i svjedoka (ona dakako slijede iza izraza *datum per manus*). U XIII. stoljeću imenik dostojanstvenika sadrži: 1. popis nadbiskupa i biskupa, 2. svjetovnih visokih dvorskih i drugih dostojanstvenika i 3. na kraju nekoliko župana.¹⁴⁴

U našim je dokumentima vrijeme nastanka pojedinoga privilegija izraženo na različite načine: *in festo sancti Georgii, anno Domini...*; *anno gracie...*; *ab incarnatione domini...*; *anno dominice incarnationis...*, *regni nostri anno...* Dan i mjesec izrečeni su tek u jednom privilegiju i to na rimski način (*mos Romanus*).

Na kraju govorenja o strukturi isprave možemo zaključiti da velik broj isprava nema sve formule, a uvjerali smo se da ni njihov redoslijed nije uvijek isti. U diplomatici to nije neuobičajena pojava.¹⁴⁵

¹⁴² Tanodi, 1944: 11.

¹⁴³ Stipišić, 1985: 153.

¹⁴⁴ Tanodi, 1944: 10.

¹⁴⁵ Stipišić, 1944: 153.

Vanjske karakteristike isprave

Pored unutarnjih, isprava ima i svoje vanjske karakteristike, a one predstavljaju sve ono što se iz njezina prijepisa ne može vidjeti.¹⁴⁶ Naš je rad dokumente koje obrađujemo preuzeo iz *Diplomatičkog zbornika*, pa ćemo se vanjskih karakteristika dotaknuti sažeto i teoretski. U vanjske karakteristike isprave ubrajaju se: materija na kojoj je isprava pisana (u počecima je to mogao biti papirus, za privilegije je u upotrebi bila pergamena, a od XIII. se stoljeća u ugarskoj dvorskoj kancelariji počinje koristiti i papir); oblik zapisa; pismo kojim je pisana (postankom i razvojem pisma bavi se paleografija; a pismo je moglo biti beneventana, karolina, gotica ili humanistika); tinta (tinta kojom se u srednjem vijeku pisalo najčešće je crna; u Ugarskom se kraljevstvu raspolagalo kvalitetnom tintom, pa upravo toj činjenici možemo zahvaliti što su ondašnji tekstovi i danas dobro čitljivi); grafički znakovi (križ, kristogram, krizmon) i pečati (koji mogu biti okrugli ili voštani).

Ranije u tekstu spomenusmo moć i snagu pečata. Pečat je dakle glavna potvrdna snaga isprave. Velike su prednosti pečata te da u srednjem vijeku nije lako izraditi, pa je samim time uvelike smanjena mogućnost za njegovim krivotvorenjem. Čitljiv je svima pa tako i nepismenima. Svaki pečat posjeduje i određenu individualnu moć, jer se pečati pojedinih vladara međusobno znatno razlikuju.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Tanodi, 1944: 12.

¹⁴⁷ Stipišić, 1985: 155 i Tanodi, 1944: 13.

Zaključak

Privilegiji kojima smo se bavili u ovom radu u povijesti predstavljaju bitnu ostavštinu i izvore iz kojih saznajemo mnogo o načinu na koji je funkcionirao život na našim prostorima u XIII. stoljeću. Privilegiranje srednjovjekovne Slavonije unaprijedilo je njezin gospodarski razvoj i doprinijelo njezinu napretku u raznim aspektima. Građani povlaštenih mjesta počeli su uživati veća prava i slobode, a vrlo su često bili od znatne koristi i pomoći svojim vladarima. U povlaštenim je gradovima pod okriljem vlasti Arpadovića stvoren osjećaj zajedništva, koji će kod nekolicine naselja biti narušen već u drugoj polovici XIII. stoljeća, a kod nekih će potrajati duže vrijeme.

Latinski jezik naših dokumenata možemo promatrati kao odraz pristupa autora jezičnoj stvarnosti svojega doba. Usporedbom s klasičnim latinskim ne želi se pokazati da je srednjovjekovna upotreba pogrešna, već se na taj način ispituje odnos prema klasičnom jezičnom kanonu. Srednji vijek, kao i sva ostala razdoblja, ima jezične specifičnosti na koje utječu lokalni jezici i školski sustav.¹⁴⁸ Jezična je analiza naših tekstova pokazala mnoge osobitosti srednjovjekovnog latinskog koje se i inače javljaju u tekstovima iz toga doba, uz neke posebnosti vezane za mjesne uvjete, osobito u vokabularu.

Diplomatička obrada dokumenata pokazala je kako se ni na našim područjima nije odstupalo od načina na koji su se dokumenti pisali u najrazvijenijim zemljama. Naše isprave po svojim unutarnjim karakteristikama pokazuju odlike kraljevskih dokumenata. U većem se broju dokumenata očituju različite varijacije u njihovoj strukturi, što je u diplomatici normalna pojava.

¹⁴⁸ Perić, 1980: 3.

Literatura

1. ANDROIĆ, Mirko, „Pitanje autentičnosti takozvanog Andrijinog varaždinskog privilegija iz 1209. godine“, *Arhivski vjesnik* 1 (1958) 447-479
2. BUDAK, Neven, „Budući da smo htjeli na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad...“, u: *Zlatna bula 1942. - 1992., Katalog izložbe* (urednik Zlatko Stublić), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1992., 21-32
3. BUDAK, Neven, Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, u: *Križevci – grad i okolica* (urednik Žarko Domljan), Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1993., 41-49
4. BUDAK, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb–Koprivnica, 1994.
5. DUCANGE, C. du Fresne, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort 1883-1887, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/> (pristup 25.7.2014.)
6. KLAJIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
7. KLAJIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990.
8. KLAJIĆ, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, svezak prvi, Lavoslav Hartman, Zagreb, 1899.
9. LEVANIĆ, Karmen, *Statut grada Koprivnice*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica–Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2006.
10. LOPAŠIĆ, Radoslav, *Oko Kupe i Korane*, Matica hrvatska, Zagreb, 1895.
11. MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana, „Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine (povijesno-diplomatička analiza)“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada*

- Varaždina 1209.-2009.: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu* (urednici Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Varaždin–Zavod za znanstveni rad, Varaždin–Grad Varaždin–Varaždinska županija, 2009, 19-26.
12. NORBERG, Dag, "A brief history of Medieval Latin", (dio poglavlja iz *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris 1968., preveo R. H. Johnson), <
<http://homepages.wmich.edu/~johnsorh/MedievalLatin/Norberg/>> (pristup: 2.5.2014.)
 13. PERIĆ, Olja, "Neke jezične osobitosti djela 'Historia Salonitana'", *Živa antika* 32 (1982), 93-103.
 14. PERIĆ, Olja, "O morfosintaksi srednjovjekovnog latinskog u djelu Tome Arhiđakona splitskog", *Suvremena lingvistika* 21 (1980), 3-18.
 15. RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
 16. RIGG, Arthur George, "Orthography and pronunciation", u: *Medieval Latin* (ur. F. A. C. Mantello i A. G. Rigg), Washington, DC 1996a, 79-82.
 17. RIGG, Arthur George, "Morphology", u: *Medieval Latin* (ur. F. A. C. Mantello i A. G. Rigg), Washington, DC 1996b, 83-92.
 18. STIPIŠIĆ, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
 19. TANODI, Zlatko, "Izpravnost varaždinske darovnice iz godine 1209.", *Časopis za hrvatsku povijest* 1 (1943), 289-315.
 20. TANODI, Zlatko, *Zagrebačka "Zlatna bula"* (doktorska disertacija), [Hrvatska državna tiskara], Zagreb 1944.